

ZÁVODSZKY GÉZA
történész

Aetas 40. évf. 2025. 1. szám, 128–149.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.1.128-149

www.aetas.hu

Gogolák Lajos és a Magyar Nemzet 1938–1944

ABSTRACT. *Lajos Gogolák and Magyar Nemzet 1938–1944.* Lajos Gogolák (1910–1987), born in Pozsony (Bratislava), was a well-educated, multilingual Slavist, and an exceptionally talented publicist. He spoke Slovakian on a native level, and his nostalgia for Upper Hungary, the idealized shared homeland of Hungarians and Slovaks, stayed with him through his whole life. As he was one of the founders of *Magyar Nemzet*, and one of its inheritors after the tragic death of editor-in-chief Sándor Pethő, his publications in the newspaper constitute a valuable chapter of his life's work. In these he criticized the folk writers' romanticization of peasant life, and expressed agreement with both agrarian reform and industrialization. He opposed Catholic workers' movements in defence of parliamentarism. He criticized the publications aligned with the Arrow Cross Party, for which he was threatened with retribution. In 1946 he was blackmailed by internal affairs agencies, and he had to sign up as an intelligence asset. He is not known to have made any incriminatory reports. He left the country in 1957. He was a professor at the University of Vienna until his retirement.

Keywords: *the identity of Upper Hungary, new folk movement*

I.

Gogolák Lajos történész, szociológus, de leginkább kivételes tehetségű publicista volt. 1929-es pályakezdésétől Magyarország német megszállásáig és a *Magyar Nemzet* betiltásáig talán ezernél is több hosszabb-rövidebb írása látott napvilágot a legkülönbözőbb sajtótermékekben. A *Magyar Nemzet repertórium*a¹ szerint csak e történelmi jelentőségű lapban több mint 300 aláírt vagy szignózott írása jelent meg (számottevő részük recenzió színházi előadásról, képzőművészeti kiállításról, szépirodalmi műről). Érzékeny lényeglátóként, humanista-szabadelvű elkötelezettségű polgárként talán nem emelkedett Pethő Sándor színvonalára (mint debatter, igen), az alapító főszerkesztő tragikus halálát követően annak mégis egyik örököse. Műveltségét mohó, csapongó, minden irányban tájékozódó tudásvágya folyamatosan táplálta. A német és a szlovák nyelvet szinte anyanyelvként bírta, de némi lektorálást igényelve írt angolul, jól tudott csehül, olaszul és franciául, olvasott valamennyi szláv nyelven, s mint írásai mutatják, valamilyen szinten a román nyelvet is megtanulta. Két itthon magyarul megjelent önálló kötete szakszerű, új szempontokat és adatokat tartalmazó történelmi munka.² Terjedelmes tanulmányt szentelt Mocsáry Lajosnak.³

¹ Kendéné (összeáll.): *A Magyar Nemzet repertórium*a, i. m.

² Gogolák: *Csehszlovákia*, i. m.; uő: *Pánszlávizmus*, i. m.

³ Gogolák: *Mocsáry Lajos és a nemzetiségi kérdés*, i. m.

Nevével az elmúlt bő hatvan évben leginkább egy-két sajtótörténeti tanulmányban, a *Korunk Szava* és a *Magyar Nemzet* munkatársai között említve találkozhattunk. Kivételt képez a történész Juhász Gyula monográfiája,⁴ amely a magyar társadalom szellemi állapotát vizsgálja a második világháború éveiben. Juhász Gogolák Lajos cikkeit ismeri és bőven idézi.⁵ Katona Jenő említi *Keresztény felelősség* című írását a Vásárhelyi Miklósnak adott interjúban.⁶ 1985 áprilisában Gellért-Kis Gábor vezetésével TV-stáb kereste fel, hogy előkészítse nek egy hosszabb beszélgetést. A felvétel a terv szerint az év májusában került volna adásba – Gogolák a találkozóról levélben többször is említést tett –, az adásra azonban nem került sor, és az előzetesen elkészült anyag sorsa ismeretlen.⁷

A történész-publicista 1987. szeptember 27-én Bécsben bekövetkezett haláláról a *Magyar Nemzet* október 6-án rövid glosszában adott hírt.⁸ A szignóval jelölt szerző – ez az írásból kiderül – az elhunyt személyes ismerőse volt. A megemlékezés kiemeli, hogy „a jobboldali demagógiával szemben vállalt polémiában ő volt az egyik hangadó”. Nekrológ – ha az október 6-i halálhírt nem számítjuk – csupán külföldön, a párizsi *Irodalmi Újságban* jelent meg.⁹ Antal Gábor 1988 elején közölt rövid írása vázlatos életrajzzal viszont már az újrachonosítás szándékát mutatja.¹⁰ Tévedéseit Nóvé Béla kijavítja, és a tömör életrajz részeként előadja a hiteles (?) dokumentumokkal bizonyítható történetet Gogolák Lajos hősies helytállásáról a nyilas terror idején.¹¹ A történet hosszú életűnek bizonyult,¹² vissza kell térnünk rá. Antal Gábor – a *Magyar Nemzetben* szinte kötelezően – Gogolák születésének 80. évfordulóján ismét fölidézi a befutott pályát, és megjegyzi, hogy átnézve a *Magyar Nemzet* 1938 és 1944 között megjelent számait, egyetlen olyan írást sem talált, amelyet a szerző ma nem vállalhatna.¹³

Két bölcsészhallgató Budapestről 1983-ban „szerencsés véletlen” folytán találkozott az idős történész-publicistával, aki „atyai bizalmába, nagylelkű pártfogásába” fogadta őket.¹⁴ Egyikük Nóvé Béla volt, másikuk Szent-Iványi István. A baráti kapcsolat Gogolák haláláig eleven maradt. Nóvé Béla az első kéziből kapott információk és az életműben történő

⁴ Juhász: *Uralkodó eszmék Magyarországon*, 92., 127., 228–230.

⁵ Például: *Eszmei Közép-Európa – közép-európai valóság*. Magyar Nemzet, 1940. január 16. 6. Ezt a cikket újra közli: Ring (szerk.): *Helyünk Európában*, I., 518–520. A kiadványban a szerzőkről függelékben rövid ismertetés olvasható. Gogolák levélben kéri a hibák javítását: Nem állt a nyilas külügyminisztérium alkalmazásában, előadja elhurcoltatása és szabadulása történetének saját változatát. Gogolák Lajos Berend T. Ivánnak, 1987. március 9. RL C.208 18–23. doboz, levelek betűrendben.

⁶ Murányi: *Beszélgetések Katona Jenővel*, i. m.

⁷ „Az egyik férfiú [...] Gellért-Kis Gábor nevezetű óriási filológiai apparátussal, tömött dossziékkal, cédulákkal jött hozzám, szinte minden cikkemet [...] olvasta és idézte, és részletesen elemezte pályámat.” Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek, 1985. május 1. RL C.208 18–23 doboz, levelek.

⁸ K.K. (Kiss Károly): *Gogolák Lajos halálára*. Magyar Nemzet, 1987. október 6. 8. A temetés szinte sorsszerűen október 6-ára esett.

⁹ Nóvé Béla: *G. L. halálára*. Irodalmi Újság (Párizs), 1988. 1.

¹⁰ Antal Gábor: *Gogolák Lajos (1910–1987)*. Kritika, 1988. 3. sz. 26–27.; uő: *Gogolák Lajos*, 111–113.

¹¹ Nóvé: *Adalékok egy szellemi repatriáláshoz*, 23–24.

¹² Vö.: Gogolák Lajos levele Berend T. Ivánnak, 5. jz.

¹³ A. (Antal Gábor): *Nyolcvan éves lenne Gogolák Lajos*. Magyar Nemzet, 1990. március 19.

¹⁴ Talán nem egészen véletlenül. „Szeretnék reflektálni Szent-Iványi Istvánról írt megjegyzéseire [...] évekkel ezelőtt nagybátyja, ki egyik leghűbb ifjúkori barátom és szinte [...] életem megmentője volt a zajló és véres 1945-ös év elején, hozzám – hozzánk küldötte.” Célzás a népbíróági eljárásra. Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek, 1986. november 23, RL C.208. 18–23. doboz, levelek.

tájékozódás alapján hitelesnek vélt portrét rajzolt.¹⁵ Az íráson átsüt a személyes érintettség, s bár az olvasó érzelni némi idealizálást, ez nem megy túl azon a határon, ami az olvasmányos, élményszerű történeti elbeszélésben – legalábbis e sorok írója szerint – még megengedhető. Az, hogy a világháborús *Magyar Nemzet* belső munkatársát nem vagy alig tartja számon szülőhazája, Nové szerint a „sokféle amnéziával, eszmei és politikai meghasonlással terhelt értelmiségi köztudat” szomorú példája. Nové idézi Keats, Gogolák kedvenc költője sírfeliratának parafrázisát, amit az szóban, levélben gyakran felemlített: „*My name is written on the water*”,¹⁶ pedig enciklopédikus tudása, mellyel sokakat ámulatba ejtett, a késő középkor történetétől saját koráig, a közép- és kelet-közép-európai térség csaknem minden népére és régiójára kiterjedt. Előítélet nélkül tanulmányozta a Dunatáj népeinek történetét és kultúráját, „liberális volt és tudós humanista világpolgár [...], de anyanemzetéhez és a történeti Magyarország eszmei, kulturális örökségéhez mindvégig bensőséggel ragaszkodott” – írja Nové. A tervezett nagy szintézis azonban elmaradt. Nem kedveztek a történelmi katalizmák, 1944–1945, 1956, a nyelvi-kulturális közeg megváltozása, de a könyvek elmaradásának sajátos írói alkata is oka lehetett. Akárcsak mestere, Pethő Sándor, ő is megvallotta, hogy nem vonzza a levéltárakban végzett aszkétikus munka. Nové Béla az értékelést így zárja: „Túlágosan szeretett élni, született hedonista volt, és megrögzött társasági lény.”¹⁷

Magyarország német megszállását követően a betiltott *Magyar Nemzet* munkatársai nehéz helyzetbe kerültek. Parragi Györgyöt Mauthausenbe deportálták, Baráti Huszár Aladárt ugyanoda, majd onnan Dachaubá, a lágerben halt meg. Gogolák Lajos – s itt adjuk át a szót ismét Nové Bélának – szintén bujkálni kényszerül, de segíteni igyekszik azoknak, akik nála is nagyobb veszélyben vannak. Édesanyja Népszínház utcai lakásában – állítja – tizenhét üldözött asszony és leány rejtőzködik, köztük leendő felesége.¹⁸ 1944. október 18-án nyilas fegyveresek törnek a lakásba. Gogolák megpróbálja föltartóztatni őket. Egy géppisztolysorozat leteríti, az üldözötteknek azonban maradt annyi idejük, hogy a cselédlépcsőn az utcára meneküljenek. A felbőszült nyilasok idős édesanyját és nagynénjét félholtra rugdossák, őt pedig a nyilasházba hurcolják. Ott sorsa megpecsételődött volna, ha édesanyjának nem sikerül telefonon utolérnie ifjúkori barátját, báró Kemény Gábort, a nyilas kormány külügyminiszterét, aki még idejében megtalálja és kihozza a kínzókamrából, mondván, gyorsan tűnjön el. Kemény Gábor életmentő közbelépése néhány hónap múlva újabb bonyodalomhoz vezet. Nyilas kollaboráció vádjával most a néppügyész küldi börtönbe, ahonnan azonban, miután tisztazza magát, egy hét múlva szabadon engedik, fejezi be a történetet Nové Béla.¹⁹

Nové Béla írásához érdekes szöveggközlés társul. Gogolák két ifjú barátja ihletésére hozzáfogott emlékiratainak megírásához, a rá jellemző csapongó, szellemes, gunyoros, mások érzelmes, nosztalgizáló modorban.²⁰ Az elkészült részeket levél formájában elküldte

¹⁵ Nové: *Egy „paleofrivol” emlékirat elé*, 286–292.

¹⁶ Nové: *Egy „paleofrivol” emlékirat elé*, 286.

¹⁷ Nové: *Egy „paleofrivol” emlékirat elé*, 287.

¹⁸ Az 1926-ban Szombathelyen született Stirling Gertrud az 1943/44-es tanévben a kőszegi evangélikus leánygimnázium 7. osztályos református vallású tanulója. Vö. *A kőszegi evangélikus „Gyurátz Ferenc” leánynevelő intézet és leánygimnázium évkönyve*, 41. „Kálvinista erényvirág” Makkai Sándor köréből, vö.: Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek, 1986. november 26. RL C. 208 18–23. doboz, levelek. Gogolák édesanyja, dr. Gallász Gizella felső leányiskolai tanár volt, a kapcsolatot ez magyarázhatja. A Stirling család skót eredetű.

¹⁹ Nové: *Egy „paleofrivol” emlékirat elé*, 288–289.

²⁰ „...fél kézzel, néha szünetelgetvén írom emlékezéseimet [...] a jelenkorban és a közelebb és távolibb jövőben nem kiadásra szánvák. Említettem egykor [...], hogy majd szándékom lenne a Rád-ay-

Magyarországra, mígnem azok kétszáz sűrűn gépelt oldal terjedelmű *Emlékezések*²¹ című kéziratát nem kerekedtek. Nővé a birtokában lévő kéziratból két tárgyi egységet alkotó részt kiemelt, és ezeket szerkesztett formában, *Romemlékek* címmel²² két egymást követő folyóiratszámában közzétette.²³

A *Holmiban* megjelent tanulmány és a csatolt Gogolák-szövegek felkeltették e sorok írójának érdeklődését, és arra buzdították, hogy a figyelmébe ajánlott, a Ráday Levéltárban őrzött terjedelmes anyagot, időt nem kímélve, egészében áttanulmányozza. Nyilvánvaló volt, hogy az *Emlékezések*, mint a legtöbb memoár, erős kritikára szorul, a személyek megítélése szubjektív, a hangnem – bár nem ritkán nosztalgiaiba fordul – „frivol”, egyszer-egyszer egyenesen obszcén, de az arcok rajzása, a helyszínek és találkozások személyessége, a szellemes asszociációk és az ezer felől érkező műveltségzsidók lekötik az olvasót. A hagyatéék 2500 levelet is tartalmaz, természetesen az emigrációs időszakból, 1957-től az immár bécsi professzor haláláig. A különféle jegyzetek garmadája mellett találunk mintegy 50 tanulmányt, többnyire a magyarországi nemzetiségi kérdéstről és Kelet-Közép-Európa történetéről, de például a reformkor nemzedékéről, irodalmi témákról is, több esetben német nyelven, és egy monográfiát Ferenc Ferdinándról. A teljes fond citálásának nem ez a helye,²⁴ de két elgondolkodtató, provokatív, publikálás esetén bizonyára heves viharokat kiváltó tanulmányt az 1945-től 1956 végéig terjedő időszakról érdemes megemlíteni: *Adalékok 1945–1956 szociológiájához. Az új magyarországi uralkodó osztály struktúrája, valamint Prolegomena egy rendszer és egy forradalom szociológiájához és pszichológiájához*.²⁵

A kutatás során megérlelődött a vélemény, hogy indokolt lenne az életmű feldolgozása, késői elégtételként a hányatott sorsú, egyeseket elidegenítő, másokat megnyerő, karakteres tehetségnek. A képet árnyalta Nővé Béla újabb tényfeltáró tanulmánya, amely nem titkolt lelkiismeretfurdalással lerombolja az emlékművet, melyet nyolc évvel korábban fölállított.²⁶ Igaz, mint a bevezető sorokban mondja, Gogolák Lajos, másként Ludwig von Gogolák sokban rejtélyes portréját megrajzolni forrásokkal alátámasztott adatokkal – illetve azok hiányában – nem könnyű, „vádak és intrikák, legendák és önmítoszok [...], a retusálások” mármár elfedik a valódi arcot.²⁷ A tragikus sorsú Pásint Ödön 1950. évi öngyilkosságának ÁVH-s vonatkozásait kutatva²⁸ Nővé kezébe került „Szalánczi Péter” BT-559. nyilvántartási számú, 120 oldalas, végleg csak 1980-ban lezárt iratanyaga. A dossziében található 1946. szeptember 21-ről keltezett nyilatkozatban Dr. Gogolák Lajos kötelezi magát, hogy a Budapesti Főkapitányság számára kapcsolatán keresztül informatív munkát végez „gazdasági, politikai és egyéb a demokrácia alapját biztosító vonalakon”.

Beszervezési nyilatkozat aláírása megfélemlített emberrel 1946 őszén, a Szovjet árnyékában sarjadó demokrácia viszonyai között (de Rajk László belügyminisztersége idején) az

könyvtárra, ill. levéltárra bízni zárt anyagban nem éppen fennkölt hagyatékomat...” Gogolák Lajos Benda Kálmánnak, 1985. augusztus 10. RL C.208 18–23. doboz, levelek.

²¹ RL 10. doboz XX. 1–2.

²² Gogolák Lajos többször kijelentette, hogy amit ír, csak „romemlékek”. A cím forrása: *Romemlékek*. Szerkeszté Beöthy László a r. komáromi tűz- és vízkárosultak javára. Kiadja Lukács László, 1851.

²³ *Romemlékek*, I. 293–310., II. 498–517.

²⁴ Nagy Edit: *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának repertórium*a, i. m.

²⁵ RL C.208 24. doboz I. Már az emigrációban keletkeztek, az írógép betűje alapján az ötvenes évek végén.

²⁶ Nővé: *Enigma-változatok*, 108–140.

²⁷ Nővé: *Enigma-változatok*, 108.

²⁸ Nővé: *Hivatása kisebbségmentő*, i. m.

érintett részéről talán kevésbé viszolyogtató, mint egyes nagy tehetségek önként vállalt és ártó szándékú jelentései a pártállam idején. Az viszont súlyosabban esik a latba, hogy 1948-tól Gogolák immár az ÁVH ügynöke, s e minőségben ír (ha írt) jelentéseket nyolc éven át, 1956-ig. Munkadossziája nem maradt fenn, ezért jelentéseit nem ismerjük, kettő kivételével, amelyek 1946. október 15-i keltezéssel a B-dossziában találhatók, és a beszerzés folyamatában, mintegy a „kiképzés” részeként keletkeztek.²⁹

Gogolák 1944 októberében valóban a külügyminisztérium állományába került; ezt iratok bizonyítják, ezt a népbíróági eljárásban maga sem tagadta. Az október 17-i nyilas pogrom során édesanyja Népszínház utcai lakását is feldúlták, de ő bizonyíthatóan nem tartózkodott ott, a történet a hősiesség helytállásáról, üldözöttek mentéséről utólag, már az emigrációban fölépített és újra meg újra előadott mítosz.³⁰ Az valószínű, hogy érte inzultus – ez szerepel a Budapesti Népiügyszég nyomozást lezáró határozatában is³¹ –, szorongatott helyzetében ezért fordult ifjúkori barátjához, aki a Külügyminisztérium kulturális osztályán helyezte. A népbíróság előtt tett vallomása szerint erről az ellenállás vezetőit tájékoztatta, ezt a tanúk (mások közt Pásint Ödön és Ortutay Gyula) megerősítették. Tényleges tevékenységet nem végzett, fizetést nem kapott.³² A nyomásgyakorlás eszközeül persze – a későbbiekben egyre inkább – megfelelt e homályos folt. Az iratmásolatokban kitakart sorok találhatók (az anonimizálási törvény szerint az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre, szexuális életre vonatkozó adatokat törölni kell), ami a zsarolási potenciált illetően további feltételezésekhez adhat alapot. A kutatás szempontjából azonban a döntő fordulatot az jelenti, hogy a forrásanyag egy része alig vagy csak erős fenntartásokkal használható. Gogolák potenciális kiszolgáltatottsága 1980-ig nem szűnt meg.³³

Kérdés, hogy a fentiek ismeretében ki kell-e iktatni a magyar eszmetörténetből a lehangoló fordulat előtt keletkezett értékes publicisztikai művet, mint amit a retusált önarckép, a függetlenségét veszített toll visszamenőleg lefokoz. Nyilvánvalóan nem. Az emigrációban keletkezett, egyenetlen, de helyenként érdekesítő személyes anyag pedig ajánlható arra, hogy szigorú kritikával, a misztifikációt kerülve hasznosítsuk olyan részletek kapcsán, amelyek más forrásból nem ismerhetők meg. Az emlékiratok történeti szempontból egyébként is

²⁹ Vö. Kurecskó: *Dekspiráció az „egyházi reakcióban...”*, i. m. A kizsartolt beszerzési nyilatkozatot követően több jelentést írtak és aláírtak (1946. szeptember 9-i keltezéssel). Kovrig Béla 1948. október 15-én az amerikai követség segítségével elhagyta az országot.

³⁰ 1962-ben német nyelvű önéletrajzában a történetet nyolc idős üldözöttel adja elő (*acht älter sog. Jüdinnen*). *Lebenslauf*. Wien, 16. Mai 1962, RL C.208 10. doboz XVIII. 1. Gogolák Várkonyi Ágnesnek: „...anyám és nagynéném 18 öreg zsidóasszonyt rejtett el nagy lakásunkban, – ha említett gyermekkorai hű barátom [Kemény Gábor] nem szabadít meg, akkor már nem élnék, és nem írhatnám Magának ezt a hálával és hűséggel telt levelet.” Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek 1985. január 27. RL C.208 18–23. doboz, levelek (Kemény Gábort a Budapesti Népbíróság kegyelemre ajánlotta.) Lásd még: Gogolák Lajos Berend T. Ivánnak, 5. jz. A történetnek annyi igazságmagja lehet, hogy Gogolák édesanyja valóban menedéket adhatott egy vagy több üldözöttnek.

³¹ Kelt 1945. december 7-én. Közli Nóvé Béla: *Enigma változatok*, 114–115.

³² A népiügyszég nyomozást megszüntető határozatát idézi Nóvé: *Enigma változatok*, 114–115. A határozat szövegében: „...a demokratikus magyar kormány terheltet a felállítandó moszkvai követséghez sajtóeladói minőségben kinevezte.” Radó György szerint Gogolák kinevezését a szovjet fél vétozta meg *Pánszlávizmus* című könyve miatt. Radó: *Székfü Gyulával Moszkvában*, 60.

³³ Az állambiztonság Kovrig Bélával még 1955-ben is megkísérelte fölvenni a kapcsolatot, zsarolási potenciál nélkül, mert Kovrig az Egyesült Államokba érkezve eskü alatt feltárta az előzményeket a hatóságoknak. Vö. 29. jz.

veszélyes írásművek, tele vannak hazugságokkal – Bernard Shaw-val szólva nemcsak tudatalatti, hanem átgondolt hazugságokkal.³⁴

II

Gogolák Lajos 1910. március 19-én született Pozsonyban.³⁵ Felmenői német és szlovák eredetű,³⁶ nemzedékek óta magyarrá lett kisbirtokosok, jogászok, közhivatalnokok. Anyai nagyapja, dr. Gallász Károly a pozsonyi ítélőtábla, majd a királyi kúria bírása. Édesapja, szintén Lajos, nyugdíjazásáig az OTI aligazgatója, nagybátyja, dr. Gogolák Károly a Bethlen-kormányban a miniszterelnökség adminisztratív államtitkára volt.

Kisiskolásként a pozsonyi német nyelvű evangélikus gyermekotthon gondjaira bízta. Nem tudni, hogy a német–magyar Pozsonyban miként találkozott a szlovák nyelvvel, de a családnak kiterjedt dzsentrí rokonsága és ismeretségi köre volt Árvában, Liptóban, Gömörben.³⁷ A szünidőket bizonyára rokonoknál töltötte, és – mint írja – később is sokat kóborolt rövidnadrágban, szandálban a felső-magyarországi – immár szlovén-szlovák – hegyek-erdők között, és a cseh csendőrök „eligazítottak, és meghatottságot is mutattak, hogy bírom még őshazánk nyelvét”. A család a világháború vége felé Budapestre költözött. A szülők korán elváltak, egyetlen fiuk Budapesten a nagyobb részt német nyelven oktató Málnai-féle magániskolában tanult, majd a pesti piarista gimnázium növendéke lett, ahol nem érezte jól magát, ötödik osztályban meg is bukott, mert a tananyag helyett francia irodalmat, Voltaire-t, Zolát, Anatole France-t „és a régi Felvidékről szóló német, magyar és tót nyelvű műveket” olvasott.³⁸

Érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára iratkozott be, és szűkebb baráti körével meghatározó szerepet játszott az egyetemi közéletben.³⁹ 1931 februárjában a Bartha Miklós Társaság alelnökévé választották. Másodéves joghallgató, amikor említett cikke, *A felvidéki lélek kialakulása és a magyarság a Magyar Szemlében* napvilágot látott.⁴⁰

³⁴ Pritz: *Bevezető*, 9.

³⁵ Adatbázisokban a születés napja március 18. Gogolák valamennyi önéletrajzában 19-ét ír. RL C.208. 10. doboz XVIII. 1, magyar, német és angol nyelven. A *Helyünk Európában* kiadvány függelékében a születési adat javítását kéri: Gogolák Lajos Berend T. Ivánnak, 5. jz.

³⁶ Gogolák egyik német nyelvű önéletrajzában a sziléziai Gogolinig vezeti a rokoni szálakat, eszerint felmenői soltészként kerültek volna a Felvidékre. *Lebenslauf*, 37. jz. Emigrációban Ludwig von Gogoláknak írja a nevét. A család címerpecsétje a Pestvármegyei Levéltárban, Kőszeghi: *Nemes családok Pestvármegyében*, 115.

³⁷ A Szepes megyei Gánócon nagyszüleivel több emlékezetes nyarat töltött. *Szepesi magyar majális*. Magyar Nemzet, 1939. július 16. „Kisgyermek korom óta elevenen figyeltem családunk és rokonságunk körében a beszélgetéseket régi rokonságunkról, feledés ködébe olvadó ismerőseinkről, rendkívül érdekeltek a beszélgetések, amelyeket nagyatyám, nagynéném, anyám folytattak őseink fenyesekkel vadregényes tájáról jövő látogatókkal, hasonló osztályhelyzetű urakkal és nénikkel, avagy egyszerű tót polgárasszonyokkal, akik Árvából keresték fel nagyatyámat.” *Emlékezések*, 75/A.

³⁸ *Emlékezések*, 1/A. Tanárait állítólag irritálta szláv neve. Édesapja és nagybátyja, mint írja, szláv nevéket történelmi és becsületbeli okokból nem dobták el, s ez számára is presztízst jelentett. Amikor viszont 1982-ben a *História* folyóirat aktuális számát szlovákosított névre kapta, felháborodottan tiltakozott. Vö.: Glatz Ferenc Gogolák Lajosnak, 1982. október 5. RL C.208 18–23. doboz, levelek.

³⁹ *Kohó* címmel ifjúsági lapot szerkesztett Gyöngyössi István, Gogolák Lajos, Gyulay Pál, b. Kemény Gábor. Az *Egyetemi Kör* 1930. október 8-i alakuló ülésén megválasztott ügyvezető alelnök b. Kemény Gábor, alelnök Gogolák Lajos.

⁴⁰ Gogolák: *A felvidéki lélek kialakulása és a magyarság*, 7–15. Nagybátyja megmutatta a kéziratot Ottlik László miniszterelnökségi osztálytanácsosnak, aki „szívére ölelte a régi Felvidékről szóló írást, azt felolvasta gr. Bethlen Istvánnak, majd közvetlenül átadta Székfi Gyulának a Magyar

Ezt követően Bethlen István orgánumban folyamatosan jelentek meg cikkei, „történetpolitikai” tanulmányai, jellemzően szlovák és cseh tematikával,⁴¹ követve a szekfűi célkitűzést, hogy „minél több magyar legyen képes illúziók ködétől a demagógia lángolásától távol” higgadt öntudattal tekinteni belső problémáinkra és külső viszonyainkra.⁴² 1937-től átvette az addig Ottlik György által írt *Külpolitikai Szemlét* is, amit „szenvtelenségéből és álelőkelőségéből” áthangolt „merészkedő antináci, nyugatszlovák és szovjetbarát fórummá”.⁴³

1934-ben jogból doktorált, etnikai kisebbségekhez kapcsolódó témakörből. 1932–1934-ben a bölcsészkaron Szekfű szemináriumának tagja, de Gerevich Tibor óráira is eljárt, érdeklődését megosztotta a Duna-medence kérdőjelei, a közép-európai nyelvi–nemzetiségi kisebbségek problematikája, valamint a művészettörténet között. Szekfű mellett tanársegédi feladatokat látott el, előadásokat tartott a Kelet- és Délkelet-Európai Intézetben – bár nem volt kinevezett tanársegéd.⁴⁴ Kurzust tartott a jogi karon a kisebbségjogról, szlovák és német nyelven. 1935–1936-ban a prágai egyetemen Josef Pekař professzort hallgatta. 1936–1937-ben Rómában bejáratos a Falconieri palotába, egyidejűleg az Instituto Corrado Ricci tagja, művészet- és művelődéstörténetet tanul. Hazatérve bibliográfus szakértő a Széchenyi Könyvtárban.⁴⁵ Mint történészt Szekfű-tanítványként tartották számon, s Szekfűt ő is a legnagyobb kortárs történésznek tartotta, de polgári demokrata velleitása és Erdély iránti rajongása miatt útja többször elkanyarodott.⁴⁶

Bizonytalan adat van arra, hogy Gogolák Lajos festéssel és plasztikával alkotóként foglalkozott. Zolnai Bélát emlékezteti emigrációból írott levélben, hogy hajdani otthonában, „amely a vak sors és az Isteni Gondviselés jóvoltából ellengett zord időknek szárnyain [Déli-báb utcai lakását bombatalálat érte], hogy ott tölem jeles plasztikai művek valának láthatók”, melyeket Zolnai és vele más professzorok⁴⁷ különleges műveknek „attribuáltak”. Jelenleg a „*gegenstandslose Kunst*”-nak hódol, az Österreichische Galerie két nagyméretű festményét és egy plasztikáját megvásárolta, a kapott összeg részben fedezte szicíliai üdülésüket.⁴⁸

Újságírói pályakezdése Széchenyi György gróf kéthetenként megjelenő lapjához, a *Korunk Szavához* köthető. A professziót ebben a fiatal katolikus újságírókat tömörítő

Szemlében való »legmagasabb helyről« kívánt közlés végett.” *Emlékezések* 1/A.; Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek, 1986. november 23. RL C.208 18–23. doboz, levelek.

⁴¹ Gogolák: *A szlovenszkói magyar ifjúság újabb mozgalmái*, 234–246.; *Egy prágai út*, 354–365.; *Ruszinok a cseh politikában*, 159–168.; *A csehek önmagukról*, 59–70.; *A cseh nacionalizmus és a szudétanémet kérdés*, i. m.; *A Felvidék, a táj és a történelem*, 208–219.

⁴² Szekfű: *A magyar folyóirat problémája*, 1–4.

⁴³ *Emlékezések* 5/A.; Buzinkay: *A magyar sajtó*, 371. A baloldali kisgazdákat és a népieket, például Kovács Imrét is foglalkoztatta a szovjet típusú szövetkezet. Vö. Gogolák: *Szovjetország agrárpolitikája*, 9.

⁴⁴ Magyar nyelvű önéletrajza szerint: „1938-ban egy évig a Pázmány-egyetemen a Statisztika és Kisebbségjogi Intézet tanársegédeként működtem.” Bécs, évszám nélkül. RL C.308 10. doboz.

⁴⁵ Az adatok egyedüli forrásai az emigrációban keletkezett német nyelvű önéletrajzok. RL C.208 10. doboz, XVIII. 1

⁴⁶ „Elolvastam Szekfű Gyula különben nagyszerű irállyal szerzett 16. századi részlege illetékes fejezteit, – micsoda lenézés, fitymálás, gyűlölködés Erdély ellen, amibe még »faji« értékelések is belejártanak [...] amikor is Martinuzzi–Utjesenics »délsláv« származásáról ír megvetőn Hazánknak valóban legnagyobb történetírója.” Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek, 1983. január 27. RL C.208 18–23. doboz, levelek.

⁴⁷ Gortvay György (1882–1966) orvostörténész, Csekey István (1889–1963) jogtörténész.

⁴⁸ Gogolák Lajos Zolnai Bélának, 1959. március 25. RL C.208 18–23. doboz, levelek. Ez az egyetlen általam ismert forrásadat. Az Österreichische Galerie Belvedere adattárában jelenleg nem szerepel Gogolák neve.

műhelyben sajtátította el. Első itt megjelent cikke, *Intellektuális ifjúságunk helyzete* címmel a fiatalságot sújtó gazdasági és lelki válságot elemzi, keresztény és magyar kiutat keres.⁴⁹ A számos könyvismertetést és egy *Széchenyi* meg egy *Németh László* cikket⁵⁰ követő *Asszimiláció vagy disszimiláció*, valamint a *Szent István birodalma és a faji gondolat* című írások már a *Magyar Nemzet* felé mutatnak.⁵¹

1933-tól szórványosan máshol is jelentek meg Gogolák-cikkek, például a *Napkeletben* Szekfű Gyuláról,⁵² Bangha Béla folyóiratában, a *Magyar Kultúrában* több is.⁵³ A *Magyar életformák és katolikus irodalom* című kétrészes cikk jezsuita folyóiratban, egy „katolikus” újságíró tollából állapítja meg, hogy az a látnoki ihlet, mellyel a népe sorsába tekintő Széchenyi István „a katolikus lelkiismeret hányódásain át látta nemzetünk kérdéseit”, teljesen hiányzik a katolikus szellemiségű társadalmi és irodalmi életből. „Hódít és uralkodik ott egy másik közhangulat, melynek gyökerét nem nehéz megtalálni Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond alkotásaiban⁵⁴ [...] mindhárman kálvinisták [...] műveikből a predestináció sötét moraja zúg, s népüket »végzetes népnek« tekintik, véghetetlen pesszimizmus és a parasztság entuziaszta imádata közt hánykódik szellemük, melyet [...] véresre mar a magyarság sorsa, sehol egy úgynevezett ideális hang [...], de vajon találhat egy ily hangot az, ki tényleg belenézett bajaink lényegébe?»⁵⁵

Gogolák Lajos azt írja az *Emlékezésekben*, hogy a *Magyar Szemlében* napvilágot látott korai írása Pethő Sándor figyelmét is fölkelte, majd barátságát is meghozta. Valóban, 1935-től egyre sűrűbben jelennek meg írásai a *Magyarságban*, melynek Milotay István megjelentésszerű távozása után, 1935. január elsejétől immár Pethő Sándor a főszerkesztője. 1937. április 29-én Gogolák Lajos mutatta be a *Deák Ferenc Társaság* vitaestjén Pethő Sándor *A magunk útján* című kötetét, amely a *Magyarságban* megjelent vezércikkek válogatását tartalmazza. Mit jelent egy nemesebb, klasszikusabb értelemben vett magyar publicisztika – tette fel a kérdést – egy olyan korban, amikor a közvéleményt ábrándok és idegen eszmeáramlatok befolyásolják? „A pillanatnyilag ható koreszmék ellenében” a magyar történelem folytonosságát kell hangsúlyozni – hangzik a válasz.⁵⁶

1937-től találkozunk olyan Gogolák-írásokkal a *Magyarság* és a *Korunk Szava* hasábjain, melyek nyíltan szót emelnek a náci „új barbárság áradata” ellen. Vannak magyar

⁴⁹ Gogolák: *Intellektuális ifjúságunk helyzete*, 13.

⁵⁰ Gogolák: *A mai Széchenyi*, 223–224.; uő: *Németh László: Ember és a mű*, 253–254.

⁵¹ Gogolák: *Asszimiláció vagy disszimiláció*, 253–254.; uő: *Szent István birodalma és a faji gondolat*, 467–411. A *Korunk Szavához*: Jelenits István: *Jegyzetek a Korunk Szavához* (Gogolák Lajosról is). Irodalomismeret, (2011) 1. sz. 35–44. A *Korunk Szava* lapengedélyét a laptulajdonos, Széchenyi György gróf halála után nem újították meg. Gogolák: *Széchenyi György gróf és emlékezete*, 518–519.

⁵² Gogolák: *Szekfű Gyula történetírása*, 646–651.

⁵³ Gogolák: *Juhász Gyula, a költő*, 340–344.; Gogolák: *Az új embertípus és nemzeti művelődésünk válsága*, 477–480.

⁵⁴ Ugyanezt a három alkotót emeli ki Szekfű Gyula: „...először kiáltotta a világba sírva és repesve, átkozódva, fenyegetve, vagy realista részletezéssel Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső.” Szekfű: *A népi elv két arca*, 5–12.

⁵⁵ *Magyar életformák és katolikus irodalom I. rész*, 513–516., *II. rész* 12–15. A katolikus Gogolák Lajos protestantizmus iránti rokonszenve többször megnyilvánul, nem egyedülként. A publicisztikában mesterét, a katolikus újságíróként számon tartott Pethő Sándort az Országos Protestáns Diákszövetség jubiláris közgyűlése 1936-ban egyhangú lelkesedéssel örökös dísztaggá választotta. Magyar Országos Tudósító, 1936. április 3.

⁵⁶ *A Deák Ferenc Társaság vitaestje Pethő Sándor „A magunk útján” című könyvéről*. Magyarság, 1937. április 30. 5.

fiatalok, olvassuk, kik a német *Kraft und Freude* mozgalom hajókirándulásain „tanulják ismerni a német erőt és a nordikus szellemet”, de mélyen járatlanok a magyar műveltség értékeiben. Egyesekben megmozdul „és a disszimuláció felé áhítozik apáik és anyáik asszimilált vére, és a német megváltás felé eped”.⁵⁷ A német–magyar kulturális egyezmény aggasztja Gogolákot. „A német arányok lassan már elfogják előlünk az eget, a szabad látóhatárt.” A németiség életformát talált magának a diktatúrában, a magyarságnak viszont szabad levegő kell. Nem szabad megengednünk, hogy a német–magyar kulturális egyezmény mögé politikai törtétek furakodjanak.⁵⁸ A *Magyarság* címlapján 1938. május 21-én méretes betűk jelentették: *Jobbra!* Csupán néhány hónap telik el, és Gogolák Lajosból korábbi lapja hasábjain „népfrontista csehbarát” lett, aki „katolikus maszkban” jelentkezik tájékozó német- és Hitler-ellenes cikkekkel.⁵⁹ Gogolák publikál az 1937-ben induló *Az Ország Útjában* is. A *Deák Ferenc Társaság* folyóiratának (megjelenik 1943-ig) szerkesztője Dessewffy Gyula és Barankovics István.

Bethlent és híveit, a *Magyar Szemle Társaság*, a *Deák Ferenc Társaság* köreit, de a kisgazda politikusokat is érzékenyen érintette a *Magyarság* elvesztése. Minden követ megmozgattak, hogy konzervatív liberális és/vagy németellenes politikájuk orgánumhoz jusson. Az erőfeszítéseket siker koronázta: két és fél hónapi feszült várakozás után – Imrédy Béla miniszterelnöksége idején – megszületett a lapengedély, az anyagi hátteret a katolikus konzervatív (konvertált) Chorin Ferenc és Kornfeld Móric biztosította. 1938. augusztus 25-én megjelent a *Magyar Nemzet* első száma, főszerkesztő Pethő Sándor. A szerkesztőség vázát a *Magyarságból* érkezett, a szélsőjobboldali fordulatot elutasító újságírók alkották.⁶⁰ Az első szám címlapján *A magyar társadalomhoz* című, jól ismert programcikk. A túloldalon Gogolák Lajos első pillantásra akár átugorható évfordulós írása szerepel *Két német költő* címmel.⁶¹ „A politikai Németország mellett van egy egyetemes emberi Németország is – írja –, melynek örök költői, tudósai, gondolkodói mindnyájunkkal közösek.” Mindnyájunkat neveltek a nagy német szellemek „a tiszta emberiség, a méltányosság, a jog, a szabadság eszméinek [...] az antik hellén szépségnek tiszteletére”. Theodor Körnerrel, aki Zrínyiről írt drámát, a Himnusz költője foglalkozott. A szabadság gondolata minden nemzettel minden korban közös, „ezért szerették a szellemi Magyarország úttörői a szellemi Németországot”. (Itt szükséges megjegyezni, hogy 1939. szeptember elsején bevezették az előzetes sajtócenzúrát, államtitkári eligazítást tartva a külpolitikai irányvonalról, például Németország küzdelméről „rokonszenvesen” kell írni,⁶² 1941. június 27-től pedig Magyarország hadviselő fél Németország mellett.)

Az augusztusi számok egyikében helyet kap a mindvégig Gogolákkal maradó gyermekkori élmény, a felvidéki táj és annak föltároló történelme. Még a bécsi döntés előtt tett nyári végi utazás élménye csordul ki *Egy „sötét” vidék* című írásában, amely fölfedi személyiségé-

⁵⁷ *Magyar humanitás*. *Magyarság*, 1937. november 12. 1.

⁵⁸ *Kultúrkapcsolatok és nemzeti öntudat*. *Magyarság*, 1937. december 15. 1.

⁵⁹ „*Jobboldali utánpótlás*” avagy a népfrentista csehbarát Gogolák Lajos, mint „szociális tanácsadó-jelölt”. *Magyarság*, 1938. október 5. 6. (A kormány a szociális ügyek intézésére a vármegyékbe a főispánok mellé szociális tanácsadókat jelöl. Gogolák Lajos Dessewffy Gyula gróffal a jelöltek között.)

⁶⁰ *A Magyar Nemzethez*: Vásárhelyi: *A Magyar Nemzet (1938–1939)*, I. I–IX.; Vásárhelyi: *A bilincsbe vert beszéd*, lapszám nélkül; Pethő: *A Magyar Nemzet története*, i. m.; Závodszy: *A kolozsvári alma matertől a Magyar Nemzet rostrumáig*, i. m.

⁶¹ Adalbert von Chamisso (1781–1838) halálának századik, Theodor Körner (1791–1873) halálának százhuszonötödik évfordulóján.

⁶² Gorda: *A cenzúra működése*, 113–120.

nek ritkán tetten érhető lírai rétegét. A „sötét” jelző a magára hagyatottságot jelenti, amely már 1918 előtt jellemző volt Budapest vonzásában, a túlságos centralizáció következtében. Csak öreg fatemplomok vannak itt – Árvában, Liptóban – és falusi temetők, hol „messzi tűnt nemzedékek nyugszanak, testvériesen, magyarok, szlovákok, németek, ahogy egyek voltak az életben is”. Feltűnő, hogy milyen idegenek itt a hangos cseh turisták, akik megrohanják Árva várát, és keserűen mosolyogni kell a cseh hölgyeken, akik „pravoszláv templomok után szimatolnak a hagymakupolák nyomán”. A cseh történelmet kitűnően ismerő és a cseh néppel egyébként rokonszenvező szerző a csehszlovakizmust teszi felelőssé az általa némileg idealizált „közös magyar–szlovák otthon” elmúlásáért.⁶³ Nem vitatja azonban a cseh impérium eredményeit. Senki nem vonhatja kétségbe „ennek a nagyon értelmes, alapos, kitartó és munkás népnek [...] képességeit, főképpen polgári és szervező tulajdonságait”.⁶⁴

1938 nyarán és különösen a müncheni egyezményt követően a magyar társadalmat a trianoni határokat felülíró revízió mértéke, módja foglalkoztatta. A magyar revíziós igény Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács visszatérésével számolt. Gogolák is Pozsonyról és Kassáról ír: „Az őszi ködön át mintha megindult volna az erdőkkel, hegyekkel, templomok tornyaival együtt Pozsony vára is felénk.”⁶⁵ Lakóinak többsége a múltban német volt, de ez a németiség életével, szellemével egy magasabb értelmű magyarságot bizonyított. A város jezsuita és evangélikus iskoláiba három országrész fiatalsága özönlött. Pozsony falai látták nagyra nőni a szlovák nacionalizmust, de azt is látták, mint lett ez a nacionalizmus a cseh imperializmus zsákmánya. Magyar–szlovák barátságot, testvériséget keresünk? Pozsony szimbólumot kínál ehhez is. Bél Mátyás könyveinek címlapján távolból a négytornyú vár látszik, a tudós könyvei között Hungária felséges alakja előtt áll, s a felirat: *Oh dulcis mea patria, quae me genuisti cera Pannonia* – a Hungarus tudat nosztalgikus megújítása ez.

A *Magyar Nemzet* irányát és színvonalát Pethő Sándor vasárnapi vezércikkei szabták meg.⁶⁶ A „felvidéki”-nek elkötelezett Gogolák Lajos hasonló szellemben, hasonló terjedelemben mindenekelőtt a változóban lévő szlovák–cseh–magyar kapcsolatokat elemzi. A ropant német erő árnyai rávetülnek a magára hagyott cseh népre, a cseh politikusok azonban – a szerző szerint – az európai hatalmi viszonyok alakulásában nem vétlenek. Csehország 1918-ig látványos utat tett meg az Osztrák–Magyar Monarchia biztonságában, de a háborús összeomlás idején éppen a cseh vezetők voltak azok, akik meggyőzték a nyugat-európai politikusokat, hogy a monarchia szétbontása európai érdek, írja Gogolák Lajos. A magára maradt Ausztria útja szükségszerűen ugyanazon nagynémet egység felé vezetett, amelynek megvalósítására korábban a Habsburg dinasztia törekedett, de Bismarck háborúi a porosz vezetésű Német Császárságot hozták létre. A kicsiny Ausztria mára a nagypolitika irányítójából a nemzetiszocialista Német Birodalom provinciája lett. Csehország 1918-ban megújult, de az új cseh államiság „nyugati” és „nagyhatalmi” politikát csinált, dunai politika helyett. A dunai politika magával hozta volna a cseh–magyar megegyezést, széles körű autonómiák rendszere jött volna létre. Ez a gondolat eredeti, a Duna-medence újrendezéséről elmélkedők általában nem számoltak Csehországgal. Csehország azonban ellenséggé tette a lengyeleket,

⁶³ Gogolák Lajos: *Egy „sötét” vidék*. Magyar Nemzet, 1938. augusztus 28. 15.; uő: *A Felvidék: a táj és a történelem*, 208–219.

⁶⁴ Gogolák Lajos: *Szlovákok és csehek új ellentétei*. Magyar Nemzet, 1939. július 27. 1–2.

⁶⁵ Gogolák Lajos: *Pozsony*. Magyar Nemzet, 1938. október 9. 17.; uő: *Kassa*. Magyar Nemzet, 1938. október 16. 12.

⁶⁶ Pethő Sándor: *Célok, erők, lehetőségek*. Magyar Nemzet, 1938. október 9. 1.; uő: *A magyar impérium törvénye a Felvidéken*. Magyar Nemzet, 1938. november 6. 1.; uő: *A komáromi nász*. Magyar Nemzet, 1938. november 8. 1.

magyarokat, németeket (a szudétanémet autonómiatörekvések letörésével), és rátelepedett a szlovákokra.⁶⁷ Gogolák Lajos kritikus az 1867 utáni viszonyokkal, de a gondolatmenetet folytatva, merész gondolattársítással kijelenti, hogy az öregedő Ferenc József a középkori császári elhivatottságok végső örököseként az első közép-európai volt, az első dunai ember. Hivatásának tudta, hogy egyben tartsa az öreg monarchia területeit és népeit, véglegesen a dunai megoldás alapjaira helyezkedett.

1939 nyarán Gogolák Lajos a Szepeességben tett utazást. A lap közönsége bizonyára érdeklődéssel olvasta „a kitűnő fiatal történésznek, lapunk munkatársának szepeességi vándorútjáról közölt politikai terepfölvételeit [...] – tárgyi és adatbeli mozaikjait az átélés lírájának forró hőfoka olvasztotta össze egy fegyvelmezett agyvelőnek összefoglaló és rendező szintézisében” – mondott véleményét Pethő Sándor.⁶⁸

1939 nyara azonban a Szepeességben a táj varázsa és a gazdag történelem ellenére nem a merengések ideje – ez Gogolák véleménye. Itt a közelmúltban jobban, mint bárhol máshol, „a népeket egyesítő Hungária békés és szép értelme nemcsak eszme volt, de mindennapi valóság”. A cseh politika azonban fő ellenfélnek a magyar szellemiséget tekintette, a nagy múltú magyar iskolákból német iskolarendszert csinált, ide a szudétanémet vidékről jöttek a tanárok, akik aztán a *völkisch*–*alldeutsch* gondolatot ültették el a cipszer ifjúságban, lebontva a gátakat az e földön előzmény nélküli Karmasin-féle propaganda előtt. A szlovák nacionalizmus is ostromolja a magyarsággal szellemi közösségben élő szepesi–sárosi szlovákságot, azt hirdetve, hogy inkább fenyegeti őket a magyarság kisebbségi (!) imperializmusa, mint nyugat-szlovákiai nemzettársaikat.

Visszatérően elmarasztalást kap Gogoláktól a magyarországi Felvidék-politika is, mely a magyarság fogalmát kizárólag népi-etnográfiai alapon határozza meg, s így lemond a nem magyarul beszélő, nem is magyar származású, mégis magyar kötődésű népeiségről. Fölveti ezt már a komáromi tárgyalások kapcsán is. Nem magyar nemzetállamban, hanem birodalomban kellett volna gondolkodni, amelyben egyenrangúként valósul meg az ekkor még bizonytalan szlovák autonómia, elmosva az éles különbségeket a nyelvhatáron.

A cseh, de különösen a szlovák kérdés a közép-európai rendezés része. Mi változott meg Közép-Európában az 1932-es év óta, amikor Pethő Sándor esszéje, *A magyar Capitoliumon* napvilágot látott?⁶⁹ A Párizs környéki békék nyomán létrejött atomizált államalakulatok egyetlen realpolitikai létalapja az volt – amint Gogolák Lajos kifejti –, hogy a nyugati politika támaszpontjai lettek a legyőzött Németország mögött. A kisantant államok között az aktuális hatalmi-politikai érdekeken túl nem létezett történeti-kulturális kapocs. Sajátos paradoxonként „éppen Magyarország ellen csináltak politikát, ahonnet egyedül lehetett volna megkísérelni a Duna-völgye és a Kárpát-medence népeinek összefogását”.⁷⁰ Pethő Sándor még jó reménnyel, a magyar királyeszme jegyében hirdette meg a maga utópiáját. A negyvenes évek elejére azonban a hódító, avagy a kegyúr szerepét a nemzetiszocialista Németország vette át. A szélsőséges szlovák irredenta pedig egyben a német hatalom bábja.

⁶⁷ Gogolák Lajos: *Nemezis*. Magyar Nemzet, 1938. szeptember 15. 1.; uő: *Csalódás és kijózanodás az új cseh politikában*. Magyar Nemzet, 1939. március 5. 8.; uő: *„Fin de l’indépendance tchéque...”* Magyar Nemzet, 1939. március 17. 1.

⁶⁸ Pethő Sándor: *A Tatra alatt*. Magyar Nemzet, 1939. augusztus 6. 1.

⁶⁹ Gogolák Lajos: *Szlovákok és magyarok*. Magyar Nemzet, 1939. április 25. 5.; uő: *A szlovák nacionalizmus csalódásai*. Magyar Nemzet, 1939. július 19. 1.; uő: *Őszinte szó a magyar–szlovák ellentét ügyében*, Magyar Nemzet, 1939. augusztus 3. 1.

⁷⁰ Gogolák Lajos: *Közép-Európa válaszáton*. Magyar Nemzet, 1940. július 28. 9.

Milyen menedéke maradt a véres háború közepén az embereknek a Duna völgyében? Az egyik a nemzeti elv, a nacionalizmus, mondja a szerző, a másik az otthon, a haza földje. A haza ősi emberi érzelmek összessége: a család, az atyai ház, a szülők, az otthon, az ételek és italok ízei, a nemzedékek hosszú sora által fölhalmozott műveltség. A magyar reformkor nagyjainak nemzeteszmeje – melyet nacionalizmusnak is nevezhetünk – a nép fölemelését, a polgári szabadságjogok kiterjesztését tartalmazta.⁷¹ A magyar forradalom veresége, de leginkább 1867 után a szláv mozgalmak jellege azért lett "forradalmi" és „demokratikus”, mert társadalmi feszültségek társultak nemzeti törekvésekkel – idézi Gogolák Lajos egyik tanulmányát a névtelen recenzens.⁷² A reformkor nagy nemzedékének fiai és unokái a patrióta érzelmek megtartása mellett a nyugat-európai nemzetállami példa nyomán úgy vélték, hogy a hazának, az államnak és a nemzeti nyelvnek „egy princípiumot kell képviselniük”. Így következett az anyanyelvi magyarosítás korszaka, amely a nem magyar nyelvű vidékeken egyben társadalmi kérdés is volt, és az állammal „népies” erők szegültek ellen. A szociológus Gogolák meghatározása: „A haza örök elveivel szemben a nacionalizmus a tudomány úgynevezett változó fogalmai közé tartozik.”⁷³

Ma – írja – létezik más is: léteznek fiatal államnacionalizmusok, amelyek támadásokban, gyűlölködésben élik ki magukat, más nemzetek szidalmazásában, míg magukat istenítik. A közép-európai nacionalizmusokat az intelligencia termeli és hordozza. Lehetséges azonban a nacionalizmusnak más értelme is, mint a hatalom és az erőszak. Legyen a nemzeti törekvések célja az önismeret fejlesztése, a közműveltség emelése, az iparosodás, az általános jólét emelése! Ez *népi politika*. Az úgynevezett történelmi osztályok Magyarországa alakuljon át *népi Magyarországgá*, amint azt Szekfű Gyula mondja.⁷⁴ Magyarország számára ez biztosíthatja a központi helyet a Duna és a Kárpátok völgyében. Egy független, szabad és jólétben élő magyar nép egyetlen szomszédja számára sem jelenthet sérelmet.⁷⁵ Ugyanakkor fájdalmas, hogy a környező népek, államok, amelyek emancipálódtak, demokratizálódtak, előre haladtak a nemzeti integrációban, van iparos osztályuk, polgárságuk, mégis a 19. századi nemzetiségi sérelmek hangoztatásával támadnak a magyarságra, felhánytorgatva feudális viszonyokat, nemesi uralmat, magyarosítást. A rideg tények, írja, nem csökkenthetik reményét és idealizmusát, hogy az idegen hatalmi beavatkozás ellenére⁷⁶ eljön az az idő, amikor a méltányosság, emberiség, okosság és az egyensúly eszméje az együttműködés példás területévé változtatja a Dunát. „A háború tombolása közben – válik hangja szinte himnikussá – emeljük fel a béke és a szeretet fényét az itt élő nemzetek fölé! Magyarország, az örök Magyarország, mely joggal kér magának helyet a népek igazságos családjában, méltán elől járhat e megértés nehéz terepén.”⁷⁷

⁷¹ Vö. Huizinga: *Patriotizmus, nacionalizmus*, i. m. Gogolák ismerteti azonos címmel: Magyar Nemzet, 1941. március 30. 7.

⁷² *A magyarság és a szlávok*. Magyar Nemzet, 1942. június 24. 9. Recenzió a hasonló című tanulmánykötetről, mely a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetében elhangzott előadások, köztük Gogolák előadásának szövegét is tartalmazza. Név nélkül jelent meg, de a szerző nagy valószínűséggel maga Gogolák Lajos.

⁷³ Gogolák: *A magyarság és a szlávok*, i. m.

⁷⁴ Szekfű: *Népiség, nemzet, állam*, 5–13.

⁷⁵ Gogolák Lajos: *A Duna völgye és a nemzeti eszme új értelme*. Magyar Nemzet, 1943. július 18. 11.

⁷⁶ A szövegösszefüggésből kiviláglik, hogy Gogolák a magyar kormány és Jozef Tiso tárgyalására céloz.

⁷⁷ Gogolák Lajos: *Egyéniség és szabadság a közép-európai kérdésben*. Magyar Nemzet, 1943. augusztus 1. 5.

Gogolák Lajos nem részese az ún. népi–urbánus vitának, de a „népi”, „népies” problémakör, a népi írók és a falukutatás természetesen foglalkoztatja, oldalgázások is akadnak, mindkét irányba. Nézetei eredetiek és egyediek. Ignótus Pál, Zsolt Béla magukhoz közelállónak tartották,⁷⁸ viszont akad olyan szerző is, aki meglepő módon a népiek közt említi.⁷⁹ Borbándi Gyula, a népi mozgalom monográfusa tisztázza, hogy a különböző szerzők a „népies” és a „népi” jelzőt felváltva használják, az adott körbe tartozó tollforgatók azonban magukat következetesen népi íróknak nevezik. A közéleti szerepet vállaló népiek el akarták különíteni mozgalmukat a merőben irodalmi népiességtől (Tömörkény István, Móra Ferenc, Nyíró József). Urbánus viszont ebben az összefüggésben az – folytatja Borbándi –, „aki a népiek elleni küzdelemben az urbánusok mellé tette le a garast (tehát például Márai, a legpolgáribb magyar író nem sorolható az urbánusok közé)”.⁸⁰

Gogolák „a nagyon derék és puritán” Simándy Pállal vitatkozva a *Jelenkorban* egyértelműen kimondja: a népiesség igazi mértéke számára „még ma is Arany János, avagy Petőfi Sándor, elméletben pedig Erdélyi János, Arany László, de legfőképpen Gyulai Pál”.⁸¹ (Kiem. az eredetiben – Z. G.) Szólhat az üzenet Németh Lászlónak, de másoknak is. „Napjaink nagy parasztdívatjában és paraszttromantikájában” Darvas József könyve, az *Egy parasztsalád története* (1939), „ez a szép és tanulságos írás” szolgál reménységgel arra, írja, hogy a népies írók, ha hajlamosak is „megvetni belátás vagy kellő műveltség híján a klasszikus szépséget, írói szolgálatuk alapjában véve az egyetemes magyar szellemiségnek nagy gyarapodást jelent”.⁸² Utóbb például említi Illyés Gyula kötetét is (*Csizma az asztalon*, 1941) – „A parasztságról szóló vallomások könyve”. Nem szociológia, nem szociográfia, nem társadalomtudományi munka, hanem „egyszerűen csak irodalom”.⁸³

A falukutató írók 1940. január 27-én Szabó Pál tízéves írói jubileuma alkalmából díszvacsorát rendeztek. Gogolák baráti hangvételi beszámolójában a résztvevőket a parasztság szellemi előharcosainak nevezi, akik eddig is következetesen sürgették a parasztság aktív részvételét a közéletben „és társadalmunk átigazodását az ország leggyökeresebb rétegének igényei szerint”.⁸⁴ A mai parasztkérdés közösségi gond és feladat, „nem csupán természetes orvosság és ellenszer bizonyos gyökértelen urbanizmussal, nagyvárosi sznobizmussal szemben”; a népies irányú fiatal szellemiség Kölcseyt, Petőfit, Adyt idézi, és a szabadság és embe-riesség ígéretével akarja szolgálni a magyarság ügyét.

A kritika sem marad el. A népi írók szakítsanak az ábrándokkal, a ködképergetéssel. A paraszttromantikától el kell érkezni a „szociális realizmus”-hoz. E terminus Gogolák alkotta kifejezés, az íróknak a társadalmi problémákat kell ábrázolni, a realizmus eszközeivel. Főlrója a szociológiai ismeretek hiányát. Dózsa György emlegetése nem tesz jót a cselekvő

⁷⁸ Zsolt Béla a válságos év után 1946–1947-ben közli írásait a *Haladásban*.

⁷⁹ Ungváry Krisztián Szabó Zoltánnal egy sorban említi Gogolákot, talán mert a *Szellemi honvédelem* rovat szerkesztését 1940 elején hasonló szellemben Gogolák Lajos folytatta. Ungváry: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*, 239.

⁸⁰ Borbándi: *A magyar népi mozgalom*, 133., 193.

⁸¹ Gogolák: *Népiesség és nemzeti kultúra*, 1. 5–6.; uő: *Még egyszer az „új népiességről”*, 9–10. Gogolákra hivatkozva hasonlóan: Kovács Imre: *Sznobok és viharadarak*. Magyar Nemzet, 1941. december 28. 7.

⁸² *Egy magyar parasztsalád története*. Magyar Nemzet, 1939. április 30. 20.

⁸³ „Csizma az asztalon”. *Jelenkor*, 1941. október 19 7–8. Korábban: „Az Illyés Gyula által vezetett népiesség a legkorszerűbb és legeurópaiabb szellemirány Magyarországon napjainkban.” Illyés Gyula *Magyarság* című naplójegyzeteinek recenziójában. Magyar Nemzet, 1939. január 29. 27.

⁸⁴ Gogolák Lajos: *Szociális realizmus vagy paraszttromantika?* Magyar Nemzet, 1939. február 5. 8.

mozgalomnak – üzeni Féja Géának, aki nyitóelőadását Dózsa megidézésével kezdte. „A kétes emlékeztető Áchim Andrást sem lehet megtenni a magyar parasztság hőségének”, írja.

A negyvenes évek elejére egyre kiábrándultabban nyilatkozik a népiekről. Sokan szívesen beletörődtek volna a műveltség színvonalának csökkenésébe, véli, ha ez a tömegek felemelkedésével, öntudatosodásával jár. A nép felemelkedése elmaradt, de megmaradt a szellem süllyedése. A falut a szakmaiság érdekelné, nem „az aszfalton, kávéházban virágzó agrárromantika”. A népies írók egy csoportja országépítésre, a társadalom átalakítására készült, anélkül, hogy akadt volna bárki, aki például egy új népi közigazgatás kidolgozásával foglalkozott volna.⁸⁵ Gogolákra hivatkozva hasonlóan ítélkezik Kovács Imre is: A népiek egykor a forradalom viharadai voltak, Féja Géa viszont még ma is a paraszti őserőről, az örök parasztról ír, de a politikai szerepvállalást a népiek elhárították.⁸⁶

A publicisztikai közegben, legalábbis a népiekről szóló vitában újszerű, eredeti megállapítás az, hogy az igazi népiesség „a haladást hordozó ipusztériális civilizáció eredményeiben szeretné részletetni a magyar parasztságot [...] népfeleslegünket csak az iparban helyezhetjük el”. Ezt a *Magyar Szemlé*ben, provokatív megállapításokat is tartalmazó esszéjében írja, melyben a társadalmi válságból született programirodalmat ostromozza. Az új irodalmi és társadalompolitikai népiesség szerinte a hagyományos Magyarország mértékével mér, maradi, „a nép” „az anyaföld”, „az örök paraszt” tudománytalan politikai frázisok. A falukutatóknak nincs jövőkéjük, az agrártársadalom gondjait annak korlátai között akarják megoldani. Hiányzik az értékes irodalmi mű, a klasszicitás, az epigonok nem Móricz Zsigmond java műveit, hanem újabb szerepvállalásait követik. Babits volt talán az utolsó, kiben élt még a tiszta irodalom eszménye és a klasszikus mérték, s aggódva húzódott félre a társadalmi hivatásvállalás elől.⁸⁷ A főnti nyilvánvaló igazságokat a népiek ellen fordítani persze nem méltányos, hiszen a magyar agrárszegénység helyzetének emberöltőn belüli megoldása csak földreform útján volt lehetséges, ez pedig a népiek programjának sarkalatos eleme volt.

A nagy gazdasági válság világszerte, de főként Európában sokakban kételyeket ébresztett az iránt, hogy parlamentáris keretek között megőrizhető-e a gazdasági szereplők egyensúlya, különös tekintettel a szabad verseny torzulásaira, az éleződő osztályharcra, a munkából élők szociális helyzetére. Magyarországon tovább élt a dualizmus korában kialakult parlamentáris rendszer, de tért nyertek totális államot vizionáló jobboldali radikális, nemzeti szocialista nézetek is. XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában az osztályellentétek kiküszöbölésére javasolja „a társadalmi szervezetben olyan rendezett szerveket, rendiségi alakulatokat [kell] teremteni, amelyekben az egyének [...] ténylegesen gyakorolt társadalmi funkciójuk [hivatásuk] különbözősége szerint [tagozódnak be]”.⁸⁸ A magyar katolikus közvélemény egy része a hivatásrendiség gondolatában az új katolikus állam formáját, a modern társadalom katolikus rendjét üdvözölte – egy másfajta totalizmust.

Gogolák Lajos Kovrig Béla *Korfordulón*⁸⁹ című cikkgyűjteményének bírálatával⁹⁰ kapcsolódott be a hivatásrendiség körüli vitába. Kategorikus fogalmazással Egyed István, a kitűnő közjogász és a *Magyar Nemzet*ben is folyamatosan publikáló Almásy József írásai

⁸⁵ Gogolák Lajos: *Társadalmi változás – irodalmi revízió...* Magyar Nemzet, 1942. január 2. 7.

⁸⁶ Kovács Imre: *Sznobok és viharadarak*. Magyar Nemzet, 1941. december 28. 7.

⁸⁷ Gogolák Lajos: *Irodalmi válság – társadalmi változás*, i. m. Babits a tehetség és az irodalmi színvonal jogcímén elfogadta a népi irányzat képviselőit, amint azt Gogolák is megjegyzi.

⁸⁸ Pius pápa „*Quadragesimo anno*” kezdetű körlevele a társadalmi rend megújításáról. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, 20. (Letöltés: 2024. január 20.)

⁸⁹ Kovrig: *Korfordulón*, i. m.

⁹⁰ Gogolák Lajos: *Korfordulón...* Magyar Nemzet, 1940. március 31. 9.

ismeretében a problémakört lezártak minősítette.⁹¹ Elismerte, hogy Kovrig Béla „korunk egyik igen tanult emberfője” és konzervatív irányzatok képviselője, kifogásolta azonban, hogy akként lép tudományos szerzőként a nyilvánosság elé, hogy egyidejűleg „a kormányzatnak egyik fontos propagandaszervét vezeti”, s ez gyanút ébreszt.⁹² Kovrig kötete, mely címével ellentétben nem mondja meg, „merre fordul a kor”, a hivatásrendiségnek Gogolák szerint már idejét múlt programját keresztény kegyességgel vegyíti. Kovrig ahhoz a felemás politikai és szociológiai iskolához tartozik, írja, amely még nem mer egészen szakítani a szabadság-gondolattal, de már az új tekintélyelvű ideológiák felé tájékozódik, s azok provokatív hatását keresztény elvek közbeiktatásával igyekszik enyhíteni – paradox módon akkor, amikor az új barbarizmussal szemben a csalódott Európában a kereszténység magasodik fel, mint a szabadság és szellem védelmezője, mint „a tiszta emberiség egyetlen oszlopa”.

Gogolák Lajos írása persze válaszokat és viszontválaszokat, felháborodott glosszát⁹³ és elemző, vitatkozó cikkeket hívott elő.⁹⁴ A jezsuita Varga László – egyebek között a jezsuita folyóirat, a *Magyar Kultúra* munkatársa – a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjének címzett olvasói levélben ad kifejezést csodálkozásának: Miként lehet, hogy valaki a szabadság nevében hadakozik olyan írás ellen, „amelynek minden sorát [...] a hitben nyert tudástól és az emberi személyiség Istentől nyert méltóságának, tehát a szabadságnak megbecsülésétől eltöltött szellem diktálta?”⁹⁵ Az elvbarátok többnyire szép idézetekkel bizonyítják, hogy Kovrigot mennyire áthatja a teológiai értett szabadság szeretete, de nem értik vagy mellőzik, hogy Gogolák (és például Almásy) a parlamentarizmus, a népképviselő *elvi* alapján áll a hivatásrendiség bármely formájával szemben. Vértesi Frigyes teológiai tanár viszont nemcsak szabadsághimnuszot idéz Kovrig kötetéből: „Aki [...] a teremtett lelkes ember védelmében szociális reformot akar, az nem kívánhat parlamentáris demokráciát [...] az új, a szociális állam-eszméből sarjadó szociális reformot csak tartósan egyirányú, tekintélyelvű hatalmi berendezkedés valósíthatja meg.” Majd sorolja a magyarországi parlamentarizmus visszasságait, amire Gogolák lakonikus válasza: A parlamentáris intézményekkel Magyarországon nem az a baj, hogy voltak, hanem az a baj, hogy nem voltak tökéletesek.⁹⁶

A vita 1943-ban újra föllángolt a *Nemzeti Újság*,⁹⁷ a *Jelenkor* és a *Magyar Nemzet* háromszögben, bár a mártír Freesz József⁹⁸ a *Nemzeti Újságban* leszögezi,⁹⁹ hogy katolikus oldalról már számtalanszor kijelentették: az osztrák hivatásrendi állam nem XI. Pius pápa tanítását valósította meg, és az egyház a hivatásrendiséget nem államformának, hanem gazdasági és társadalmi rendező elvnek tekinti. Ugyanakkor a kisgazdákhoz közelálló Acsay Tihamért, aki a *Társadalomtudományban* írt recenziót Almásy József könyvéről, valamint a

⁹¹ Egyed István: *A népképviselő védelmében*, 161–167.; Almásy József: *Népképviselő és érdekképviselő I.* 9–10.; *Népképviselő és érdekképviselő II.*, 1. 7–8.

⁹² 1939–1940-ben Teleki Pál felkérésére a miniszterelnökségen a lélektani hadviseléssel foglalkozó osztályt vezeti.

⁹³ *Tollhegygyel*. Magyar Kultúra, 1940. április 20. 143. [Névtelen glossza]

⁹⁴ Vértesi Frigyes: „Korfordulón”. *Jelenkor* 1940. május 15. 7–8.; *Gogolák Lajos válasza*. *Jelenkor*, 1940. május 15. 8–9.; Almásy: *Népképviselő vagy új rendiség?* 5–6.; Dr. Lacza: *Népképviselő vagy új rendiség?*, 5.; Almásy: *Hivatásrendi országgyűlés és diktatúra*, 7–8.; uő: *Katolikus társadalmi szervezkedés és politika*, 1–3.

⁹⁵ Varga László S. J, *levele a szabadság és tekintély viszonyáról*. Magyar Nemzet, 1940. április 21. 7.

⁹⁶ *Gogolák Lajos válasza*, i. m. [8–9.

⁹⁷ A *Nemzeti Újsághoz*: Klestenitz: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*, 69–92.

⁹⁸ Freesz Józsefet, az EMSZO igazgatóját 1948-tól az állambiztonság be akarta szervezni, de ellenállt. Az ÁVH kínzásainak következtében 1951-ben elhunyt.

⁹⁹ Freesz József: *A „társadalomtudomány” és a hivatásrendiség*. *Nemzeti Újság*, 1943. október 17. 10.

Társadalomtudomány körét liberális jelzővel illeti.¹⁰⁰ Gogolákot azonban „nem retenti el a diszkreditálás, ahogy liberális jelzővel illetnek tisztességes és komoly szellemi és emberi megnyilatkozásokat”.¹⁰¹ Visszahivatkozik korábbi cikkeire, melyekben a hivatásrendi állam totalitása ellen tiltakozott, ezúttal azonban a hivatásrendiséget mint társadalmi mozgalmat is elutasítja. A politika szerint azért él ezzel a divatba hozott áramlattal, hogy elejét vegye a dolgozók alulról, belső indítatásból jövő szervezkedésének. „Kérdezzük meg e dolgozókat: az a megoldás kell-e nekik, melyet Freesz József vagy más korszerűek kínálnak? Freesz Józsefet fogadják el vezetőiknek, ideológusaiknak?” Gogolák – pártszókinccs mellőzésével – arról az emberi öntudatról ír, amely „roppant léptekkel visz előre az egyenjogúság [...] felé, s nem ismer kegyes alkudozást, nagyobb gazdasági érdekeknek való alárendelést, kizsákmányolást”. Nyisztor Zoltán kimondja, persze a fölháborodás hangján, hogy a célkeresztben „az egyházhatóságilag jóváhagyott, általánosan megszervezni elrendelt és az egész magyar katolicizmus által dédelgetett egyesületek”, a KALOT és az EMSZO áll.¹⁰² A pengeváltás, mondhatni, egy adott körön belül folyik, hiszen a csörte részesei mind kötődnek a katolikus egyházhoz, szociálisan érzékenyek, és szembenállnak a totális rendszerekkel, különösen a nemzetiszocialista Németországgal. Almásy József katolikus pap (persze Freesz József, Nyisztor Zoltán és Ijjas Antal is az), és Gogoláktól sem idegen a katolikus sajtó. Ő is úgy kezdi idézett cikkét, hogy „az ember nem szívesen hadakozik arrafelé [Nemzeti Újság], honnét méltánylást, megértést, sőt talán segítséget remél...” Ijjas Antal a másik oldalról, de hasonló tartalommal intonál: „[egyese], akik hosszú időn át zengték dicséretét a katolicizmus társadalomszervező eszményének [...] az egyetemes kereszténység természetjogi elveire hivatkoztak [...], de mindig valahogyan úgy a baloldal felől és a baloldal felé...”¹⁰³

Gogolák Lajost a tárgyalt témakörök mellett erősen foglalkoztatja az asszimiláció-disszimiláció¹⁰⁴ és a patriotizmus-nacionalizmus¹⁰⁵ kérdésköre. Erdélynek a magyar történelemben betöltött szerepét a szívéhez olyannyira közelálló Felvidék elé helyezi, Szekfűnek a 16. századról egyébként kitűnően megírt könyvét ez okból vegyes érzelmekkel olvassa. A magyar múltból a reformkor nemzedékét tartja legtöbbre, kéziratái között szép tanulmány maradt fenn Rákóczi Ferencről.¹⁰⁶ A csehek és szlovákok mellett természetesen érdekli a lengyelség (kiemelten a lengyel–orosz viszony),¹⁰⁷ a rutének,¹⁰⁸ a délszlávok¹⁰⁹ és Szovjet-

¹⁰⁰ Acsay: *Almásy József: A Tízparancsolat a közéletben*, 311–317.

¹⁰¹ Gogolák Lajos: *Mi a baj a „Társadalomtudomány” és a hivatásrendiség körül?* Magyar Nemzet, 1943. október 26. 7. Továbbiak: Gogolák: *Keresztény felelősség*, 1-2.; uő: *Utoljára a „hivatásrendiség” ügyében*. Magyar Nemzet, 1943. november 6. 5.

¹⁰² Nyisztor Zoltán: *Erről van szó!* Nemzeti Újság, 1943. november 21. 3. Almásy József válasza: *Miről van szó?* Jelenkor, 1943. december 1. 5.

¹⁰³ Ijjas Antal: *Mi a baja egyeseknek a hivatásrendiséggel?* Nemzeti Újság, 1943. október 30. 3.

¹⁰⁴ Gogolák Lajos: *A függetlenségi gondolat és a disszimiláció*. Magyar Nemzet, 1939. január 28. 1.; uő: *A magyarság és az asszimiláció*. Magyar Nemzet, 1939. április 2. 11.

¹⁰⁵ Gogolák Lajos: *Patriotizmus, nacionalizmus*. Magyar Nemzet, 1941. március 30. 7.

¹⁰⁶ HU RL C.208 10. doboz XII.1

¹⁰⁷ Gogolák Lajos: *Lengyel intézet a Pázmány Egyetemen*. Magyar Nemzet, 1939. május 24. 6.; uő: *Lengyelek és oroszok*. Magyar Nemzet, 1943. május 9. 7.; uő: *A lengyel kérdés*. Magyar Nemzet, 1944. február 2. 5.

¹⁰⁸ Gogolák Lajos: *Az ukrán gondolat*. Magyar Nemzet, 1938. december 12. 25.; uő: *Ruszin föld, magyar hagyomány*. Magyar Nemzet, 1939. március 19. 11.

¹⁰⁹ Gogolák Lajos: *Délszláv problémák. A szlovén kérdés és a délszláv egység*. Magyar Nemzet 1941. április 18. 5.; uő: *Pasics Nikola*. Magyar Nemzet, 1943. június 20. 4.; uő: *Szerbek és horvátok az események kohójában*. Magyar Nemzet, 1944. február 6. 5.

Oroszország¹¹⁰ is. 1943-tól, amikor a német vereségek következtében fordulat állott be, érdeklődése középpontjába a kisállamiság kerül.¹¹¹ Ezeknek az írásoknak az elemzése azonban szétfeszítené e tanulmány kereteit.

A szerző két utolsó Magyar Nemzetben megjelent cikke – az egyik éppen Magyarország német megszállása napján – március 15-e és Kossuth Lajos történelmi örökségére emlékezik, de a már-már rituális jelzők csupán a szerző következetesen kifejtett szaktörténeti koncepciójának keretét képezik. E cikkeknek persze számos előzménye van. A háborút viselő nemzetiszocialista Németország vonakodó szövetségeseiként,¹¹² a helytartóként viselkedő német követség és a sajtócenzúra komor felügyeletében a magyar újságíró tiltakozását aligha jelezhetne volna másképp, mint a nemzeti konszenzust bíró szabadsághagyomány méltatásával.

Sok minden megváltozott az elmúlt közel száz évben – írja korábban, 1941. március 15-én¹¹³ –, erre az ünnepre mégis hittel gondol az ország, a nép. Érezzük, hogy e naptól még várunk valamit. Ennek az ünnepnek az üzenete változatlan és egyetemesen emberi: szabadság, egyenlőség, testvériség. E program nemcsak az ifjú költőket lelkesítette, ez akkor a legnagyobb politikai és társadalomalakító erő volt. A magyar 1848 ugyanis nem egyszerű „polgári” forradalom, mint a kor nyugat-európai szabadságmozgalmaké, hiszen az országnak nem is volt európai értelemben vett polgársága. „A társadalom mélyében roppant erjedések értek”, a nép fölemelte szavát, s ez szól a márciusi pontokból, ez nyert megfogalmazást az 1848-as törvényhozásban. Ha 1849 nem torkollik tragédiába, megvalósulhattak volna a nemzeti szabadság és az emberiség követelményei úgy, ahogy azt Kossuth és Petőfi hirdette. Magyarországon ezért nyúlik vissza minden emberi és szabadságtörekvés 1848 márciusához, „a nagy nap még változatlanul felénk világít ígéreteivel”. Gogolák Lajos következetesen és kizárólagosan használja az „emberiség”, „emberiség” szavakat, de a „humánus”, „humanitás” szavaknál gazdagabb jelentésben. A „humánus” mint „emberbarátság” fogalma az ő eszmérendszerében a teljes egyenlőség és társadalmi igazságosság követelményével társul, és erős szociális tartalma van. Egyebek mellett ezért tartották sokan Gogolák Lajost baloldalinak.

A magyarországi nemzetiszocialista sajtó viszont nyíltan perbe száll március 15 és 1848 szellemével. A *Magyarság* évfordulós cikke szerint¹¹⁴ semmi történelmileg értékelhető esemény nem történt március 15-én. Néhány lelkes fiatalember utcára csábította a pesti polgárokat, és 12 pontban összefoglalták mindazt, amit több vármegye már évekkel azelőtt írásba tett. Ma nem egy idegen hatalom, hanem a zsidóság érdekében osztályharcot szító elemek ellen kell szót emelni, és erre nem alkalmas a 12 pont, jelenti ki a *Magyarság* publicistája.

Gogolák Lajos azonnal fölveszi a kesztyűt.¹¹⁵ Sorolja a nevezetes pontokat: a törvény előtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben, közös teherviselés, képviselő egyenlőség alapján, esküdtszék – „avagy egyetlen magyar ember sem érti és értékeli az unió Erdéllyel csodálatos hitvallását?” A nyilas elfogultság „pártszenvédélye lobogása közepette” a 12 pontot egyszerűen máglyára veti, mindezt az általa hirdetett jobboldaliság és nemzeti eszme nevében. Gogolák a vitairatot folytatva kifejti: A *Magyarság*, amely állítólag annyit küzd a nép

¹¹⁰ Gogolák Lajos: *A két Oroszország*. Magyar Nemzet, 1943. február 14. 5.

¹¹¹ Gogolák Lajos: *Svájc és a kis nemzetek*. Magyar Nemzet, 1943. 06. 9.; uő: *A dán parasztdemokrácia*. Uo. 1943. június 11. 11.; uő: *A kis népek és Európa*. Uo. 1943. december 8. 5.; uő: *Magyarország a kis nemzetek között*. Uo. 1943. december 22. 4.; uő: *Kis nemzetek az európai válságban*. Uo. 1944. február 11. 5.; uő: *Finnország Kelet és Nyugat között*. Uo. 1944. február 19. 5.

¹¹² Montgomery: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m.

¹¹³ Gogolák Lajos: *Március 15*. Magyar Nemzet, 1941. március 15. 4.

¹¹⁴ Vig Sándor dr.: *1944. március 15*. Magyarság, 1944. március 15. 5.

¹¹⁵ Gogolák Lajos: *A „Magyarság” ártékelési március 15-ét*. Magyar Nemzet, 1944. március 17. 5.

jogaiért, nem örül annak, hogy március 15-e a dolgozó magyarok egyetemes ünnepe, „szép vágyak és reménységek szimbóluma”, melynek jegyében különbség nélkül eggyé forr a nemzet. A *Magyarság* nyilas elfogultságának nem felel meg ez a nemes testvériség. „Dr. Vég Sándor nyilas testvérnél, történelmünk ezen új és ragyogó átértékelőjénél” március 15-ének csupán két hozadéka van: a jobbágyság felszabadítása egybekötve a zsidók befogadásával, mely utóbbi már ekkor visszavonást szült. Méltatlankodva teszi hozzá, hogy a nemzet súlyosabbnak ítélte a Habsburg elnyomást, mint „a zsidó tolakodást”. Valósággal sajnálja – jegyzi meg Gogolák –, „hogy a nemzet nem fordult már akkor a zsidókérdés felé”. Ismerjük be bűntudattal, zárja gondolatait a *Magyar Nemzet* szerzője, hogy nem vallottuk teljes hűséggel 1848-at, „csakis így születhettek az ily kicsiny, de kínos irálygyakorlatok, melyeket az egész nemzet osztatlan felháborodásának kellene visszautasítania”. E sorok olvastán nem meglepő, hogy Gogolák Lajos Szálasi Ferenc hatalomátvétele után veszélyben érezte életét. Elég a *Magyar Nemzet* egy másik munkatársára, Lendvai Istvánra gondolni, akit a nyilasok elhurcoltak, és a fogságot nem élte túl.

*Kossuth és a dunai népek testvérisége*¹¹⁶ című írása, még utoljára, a közép-európai népek sorsáról, az együttélés módozatairól elmélkedik. Kossuthnak nem állíthatunk méltóbb emléket, írja, mintha felelevenítjük a „Nagy Száműzött, a Felejtethetlen Nagy Hazafi” dunai terveit. Nem akar vádat emelni a dualizmus mint akkor kínálkozó reálpolitikai megoldás ellen, a német túlsúly miatt szélesebb bázist keresve Kossuth is állást foglalt a Hohenwart-féle kiegyezési terv, a cseh államiság, a cseh korona jogai mellett. Kossuth azonban ennél meszebbre látott. Világos volt számára, hogy környezetünkben nem csupán nemzeti, nemzeti-ségi téren megy végbe erjedés, látta, „mint jár körbe itthon is, szomszédságunkban is az emberi szabadság gyönyörű génusza, várván, hogy a nemzetek kinyújtsák feléje esdő karjukat”. A nagyhatalmak Eris almájaként dobták a nemzetiségi elvet a Dunatáj kis nemzetei közé, Kossuth eszmerendszerében viszont a teljes értékű nemzeti lét együtt jár a szabadsággal, emberisésséggel, az általános szavazati joggal, önkormányzatisággal. A magyar is „fiatal nemzet”, népének megújulásra, polgárosodásra van szüksége. A kis népek egymásra vannak utalva, szabad szellemük ellen fog állni a két nagyhatalomnak, melyekben még kísért a Szent Szövetség szelleme. A „szabadelvű” Magyarország azonban, mint azt a Kossuthal együtt gondolkodó Gogolák mondja, a centralizáció és az etatizmus útját választotta, részben éppen a nemzetiségek vélt fenyegetésére hivatkozva. Ha a kossuthi önkormányzati vármegye megvalósul, a hazai nemzetiségek előtt is tág lehetőségek nyíltak volna, és öntudatra ébredésük a magyar állam keretein belül, a magyar fejlődéssel párhuzamosan ment volna végbe.

III

A publicisztikai életmű maradandó, érdemi elemzésre számot tartó része 1944. március 19-én lezárul. Gogolák Lajos, miután a hatnapos vizsgálati fogságból Debrecenben 1945 tavaszán kiszabadult, engedélyt kapott, hogy Budapestre utazzék, azzal a feltétellel, hogy lakás-címét a Budapesti Népgyűszésznél bejelenti. 1945 nyarán a Magyar Újságírók Szövetségének igazolóbizottsága Mihályfi Ernő elnökletével „dicsérettel” igazolta.¹¹⁷ Már 1945 elején

¹¹⁶ Gogolák Lajos: *Kossuth és a dunai népek testvérisége*. Magyar Nemzet, 1944. március 19. 5. Előzménye: uő.: *Az igazi Petőfi és az igazi Kossuth*, Magyar Nemzet, 1943. február 7. 5.; uő.: *Újra: „Az igazi Petőfi és az igazi Kossuth”*. Magyar Nemzet, 1943. február 21. 7. Almásy Józseffel a Magyar Nemzet hasábjain kibontakozott vita részeként. A Magyar Nemzet utolsó száma az ország német megszállását követően, március 22-én jelent meg.

¹¹⁷ Az 1957. január elejéig terjedő adatok elsődleges forrása Gogolák magyar nyelvű önéletrajza, RL C. 208. 10. doboz XVIII. 1

minden bizonnyal azért ment Debrecenbe, hogy a megújuló sajtóéletben szerepet vállaljon. Első rövid írása Zsolt Béla jóvoltából a „jászista” *Haladásban*¹¹⁸ látott napvilágot 1946. február 14-én, ahol aztán cikkei 1947. október végéig rendszeresen megjelentek. Állandó munkatársa lett 1946 márciusától az *Új Magyarországnak*, mely hetilap, Buzinkay Gézát idézve, a Bethlen István-i tájékoztató-külpropaganda folyóiratnak a koalíciós idők igényei szerint felújított változata volt.¹¹⁹

1947 áprilisában Katona Jenő ambiciózus szerkesztésében indult a Független Kisgazda Párt balszárnyának orgánuma, a *Politika* című hetilap. Gogolák már az első számban cikket írt, s mi meglepőbb, folytatásos „regénnyel” jelentkezett. A *kegyes iskola* nyolc folytatásban önéletrajzi elemekből szőtt elbeszélés, egy piarista gimnázium légkörét idézi.¹²⁰ Gogolák Lajos 1946 elejétől 1951. december végéig fölkelhető publicisztikájának minősítéséhez a társadalomtörténet mellett mindenekelőtt pszichológiai fölkészültség szükséges: mint jut el (nem egyedül) a folyamatos alkalmazkodás során, a gyors változások közepette a vállalható polgári progressziótól az uszításig a Rajk-per idején a Páffy György ellen emelt vád kapcsán (a Mucsai Tuhacsevszkij című pasquilusban).¹²¹

Katona Jenő 1949 szeptemberében a *Kis Újság* szerkesztői székébe került (a Rajkot elmarasztaló írás elől elzárkózó Antalffy Gyula helyére), s ettől kezdve Gogolák is a lap munkatársa annak 1952. augusztusi megszűnéséig. (Még verseket is publikált.) 1949-ben a *Magyar Nemzetben* fél évig *Művészeti élet* címmel rovatot vezet, két vezércikke is megjelenik, de ekkor a *Magyar Nemzet* már nemigen különbözött a hivatalos pártajtótól. 1952 végétől az 1956-os forradalomig a *Szabad Művészet* című képzőművészeti folyóirat olvasószerkesztője. Itt megjelent művészeti tárgyú cikkei színvonalának megítélése művészettörténész feladata.¹²² Történeti munkáinak kéziratait állítása szerint a *Történettudományi Intézet* nem adta ki és nem szolgáltatta vissza.

1952-ben megnősült, felesége, Stirling Gertrud ekkor már tüdőgyógyász szakorvos.¹²³ Közlése szerint felesége édesapja 1953-ban a szombathelyi politikai rendőrség foglyaként halt meg. Üllői út 42. szám alatti lakásukat a Corvin közli harcok során a szovjet tankok szétlőtték. 1957. január 10-én feleségével és anyósával elhagyta az országot.

Kapcsolatfelvétele az emigráns szervezetekkel nem volt zökkenőmentes. A Szabad Európa Rádió 1957-ben még elhárította közreműködését.¹²⁴ A személyeskedéssel és intrikákkal terhelt emigráns közegben működése és publikációs tevékenysége hullámozó, de cikkei a külhoni orgánumokban elszórtan a nyolcvanas évek közepéig megjelentek, magyar egyesületekben számos előadást tartott.¹²⁵

¹¹⁸ „...mely hetilap felújítottan ápolni igyekezett az [...] elkallódott jászista tradíciókat, nékem módot adott baloldali hírem megújítására...” *Emlékezések*, 10.

¹¹⁹ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*, 403.

¹²⁰ Gogolák Lajos: *A kegyes iskola*. *Politika*, 1947. április 5–május 24.

¹²¹ *Mucsai Tuhacsevszkij*. *Politika*, 1949. szeptember 17. Az asszociáció és jelzője alighanem Katona Jenőtől származik. Vö.: *Az áruló útja*, vezércikk. Uo.

¹²² Ehhez lásd: Nóvé: *Töprengések*, 133–139.

¹²³ Lásd a 16. jz.

¹²⁴ Bede István (a Szabad Európa Rádió magyar osztályának vezetője) Gogolák Lajosnak, 1957. június 25. HU RL C. 208, levelek; Gogolák Lajos Bede Istvánnak, 1957. július 3. Uo.; Gogolák Lajos Borbándi Gyulának, 1957. július 3. Uo., visszakéri kéziratát.

¹²⁵ Borbándi Gyula Gogolák Lajosnak, 1985. november 1., kéziratot kér tőle az Európai Protestáns Szabadegyetem tanulmányantológiájába. RL C.208, levelek

Szlavistaként, német nyelvű történészként több irányban próbálkozott. Hátizsákjában magával hozott kéziratai, mint írja,¹²⁶ mind a német, mind az angol tudományosság érdeklődésére számot tarthatnának, érdeklődést azonban csak a bécsi egyetem részéről tapasztalt. Hugo Hantsch professzornak, az egyetem történeti intézete igazgatójának ajánlására mint diplomás magyar menekült Rockefeller ösztöndíjat nyert, a Heinrich Felix Schmidt vezette Kelet- és Dél-európai Intézetben szabadúszóként órákat tartott, majd az ösztöndíj lejárta után az egyetem oktatója lett. Ide tartozik, hogy „osztrák” (leginkább Habsburg birodalmi) felmenőire és a kelet–délkelet-európai németiséget felölelő kutatásaira hivatkozva, államérdekéből, soron kívül osztrák állampolgárságot kapott 1958-ban. Miskolczy Gyula 1962-ben bekövetkezett halála után, immár egyetemi tanárként a helyébe lépett. 1963-ban Schmidt professzor is elhunyt, és a szlavisztika, valamint a dunai térség történetének avatott tanára 1985. évi nyugdíjba vonulásáig Gogolák Lajos. 1987-ben hunyt el, október 6-án temették. Publikációs listái kéziratos hagyatékában tanulmányozhatók, két német nyelven megjelent történeti munkáját mind a Széchényi Könyvtár, mind a Ráday Könyvtár őrzi.¹²⁷

Az 1960-as évek elejétől a hazai történészek sűrűn látogatják Bécset. Gogolák mindenkit ismer, de az ismeretségen túl szoros emberi kapcsolatot csak ifjúkori társával, Benda Kálmánnal tart fenn, s családi barátság szövődik a feleségével egyidős Várkonyi Ágnessel. Soha nem látogatta meg az elhagyott Magyarországot; ennek okát csak találgatni lehet. Várkonyi kérdésére, mikor láthatja a Széher úton, így válaszol: „Nem hiszem, hogy láthat, ahogy olyan kedvesen írta, a Széher úton; mi nem megyünk Budapestre vissza, nem is tudom, hogy hazámnak tekintsem-e...”¹²⁸

Az *Emlékezések*ben így ír: A negyvenes évek elején az Irányi utcában, egy barátja házából kilépve, a kapubejárat mellett órásüzletet pillantott meg, kirakatában gyönyörű antik empire és biedermeier órák, az egész üzlet zenélt. Bent egy nagyon öreg, hajlott hátú órásmester arany zsebóra szerkezetére hajolt, a pultnál egy szőkés fiatalember állt, szemük a kirakaton át találkozott. „Hosszú-hosszú világtörténeti tragédiákkal teljes évek után” a bécsi belvárosi Schönlaterngasse öreg házait nézegették feleségével, és nézték egy ódon kis órásüzlet kirakatát, balról a Heiligenkreuzerhofba vezető kapu mellett. Bentről visszanezített az olyannyira ismerős szempár. A nyitott ajtón kilépett az órás, és szerényen megszólalt: „Hallom, nagyságos asszonyom, magyarul beszélnek... én is magyar vagyok, budapesti vagyok, az Irányi utcában volt az üzletünk.” El kellett jönniük, de még időben, sok mindent el tudtak hozni. A Gogolák házaspár bement az üzletbe, és nézték-nézték a gyönyörű órákat, többnek a számlapján: Ofen–Pesth.¹²⁹

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Ráday Levéltár (RL)

C.208 10. doboz XVIII. 1. Önéletrajzok magyar, német és angol nyelven. Gogolák Lajos hagyatéka 1956–1987.

C.208 10. doboz XX. 1-2. Emlékezések. Gogolák Lajos hagyatéka 1956–1987.

C.208 10. doboz XVIII. 6. Tanulmányok a magyar történelemből. Gogolák Lajos hagyatéka 1956–1987.

¹²⁶ Hivatkozott önéletrajza, vö. 118. jz.

¹²⁷ Gogolák: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes*, i. m.; uő.: *Volk, Nation und Staat*, i. m.

¹²⁸ Gogolák Lajos Várkonyi Ágnesnek, 1983. február 1. RL C.208 18–23. doboz, levelek.

¹²⁹ *Emlékezések*, 68.

- C.208 18–23. doboz Levelezés (címettek betűrendjében) Gogolák Lajos hagyatéka 1956–1987.
 C.208 24. doboz I. Adalékok 1945–1956 szociológiájához. Az új magyarországi uralkodó osztály struktúrája; Prolegomena egy forradalom szociológiájához és pszichológiájához. Gogolák Lajos hagyatéka 1956–1987.

Nyomtatott források

- Acsay Tihamér: *Almásy József: A Tízparancsolat a közéletben*, Társadalomtudomány, 23. évf. (1943) 3. sz. 311–317.
 A kőszegi evangélikus „Gyurácz Ferenc” leánynevelő intézet és leánygimnázium évkönyve az 1943/44-es iskolai évről. Kőszeg, 1944.
 Almásy József: *A Tízparancsolat a közéletben*. Társadalomtudomány (1943) 23. évf. 3. sz. 311–317.
 Almásy József: *Népképviselő és érdekképviselő I.* Jelenkor, 1. évf. (1939) 6. sz. 9–10.
 Almásy József: *Népképviselő és érdekképviselő II.* Jelenkor, 2. évf. (1940) 1. sz. 7–8.
 Almásy József: *Népképviselő vagy új rendiség?* Jelenkor, 2. évf. (1940) 13. sz. 5–6.
 Almásy József: *Hivatásrendi országgyűlés és diktatúra.* Jelenkor, 2. évf. (1940) 17. sz. 7–8.
 Almásy József: *Miről van szó?* Jelenkor, 5. évf. (1943) 23. sz. 1.
 Almásy József: *Katolikus társadalmi szervezkedés és politika.* Jelenkor, 3. évf. (1941) 11. sz. 1–3.
 Egyed István: *A népképviselő védelmében.* Magyar Szemle, 37. köt. (1939) 3. sz. 161–167.
 Gogolák Lajos: *A felvidéki magyar lélek kialakulása és a magyarság.* Magyar Szemle, 7. köt. (1929) 1. sz. 5–14.
 Gogolák Lajos: *Intellektuális ifjúságunk helyzete.* Korunk Szava, 2. évf. (1932) 1516. sz. 13–14.
 Gogolák Lajos: *A szlovéniai magyar ifjúság újabb mozgalmái.* Magyar Szemle, 18. köt. (1933) 7. sz. 234–246.
 Gogolák Lajos: *Magyar életformák és katolikus irodalom 1. rész.* Magyar Kultúra, 20. évf. (1933) 24. sz. 513–516.
 Gogolák Lajos: *Magyar életformák és katolikus irodalom 2. rész.* Magyar Kultúra, 21. évf. (1934) 1. sz. 12–15.
 Gogolák Lajos: *Juhász Gyula a költő.* Magyar Kultúra, 21. évf. (1934) 20. sz. 340–344.
 Gogolák Lajos: *Az új embertípus és nemzeti művelődésünk válsága.* Magyar Kultúra, 21. évf. (1934) 22. sz. 477–480.
 Gogolák Lajos: *Szekfű Gyula történetírása.* Napkelet, 12. évf. (1934) 11. sz. 646–651.
 Gogolák Lajos: *Egy prágai út.* Magyar Szemle, 24. köt. (1935) 8. sz. 354–365.
 Gogolák Lajos: *A mai Széchenyi.* 5. évf. (1935) 13. sz. 213–224.
 Gogolák Lajos: *Csehszlovákia.* Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1935.
 Gogolák Lajos: *Németh László: Ember és a mű.* Korunk Szava, 6. évf. (1936) 13–14. sz. 253–254.
 Gogolák Lajos: *Ruszinizáció a magyar politikában.* Magyar Szemle, 26. köt. (1936) 2. sz. 159–168.
 Gogolák Lajos: *A csehek önmagukról.* Magyar Szemle, 27. köt. (1936) 5. sz. 59–70.
 Gogolák Lajos: *A cseh nacionalizmus és a szudétanémet kérdés.* Magyar Szemle, 28. köt. (1936) 1. sz. 24–34.
 Gogolák Lajos: *Asszimiláció vagy disszimiláció.* Korunk Szava, 8. évf. (1938) 9. sz. 253–254.
 Gogolák Lajos: *Szent István birodalma és a faji gondolat.* Korunk Szava, 8. évf. (1938) 13–14. sz. 407–411.
 Gogolák Lajos: *A Felvidék, a táj és a történelem.* Magyar Szemle, 34. köt. (1938) 11. sz. 208–219.
 Gogolák Lajos: *Széchenyi György gróf emlékezete.* Korunk Szava, 8. évf. (1938) 18. sz. 518–519.
 Gogolák Lajos: *Pánszlávizmus.* Budapest: Cserépfalvi, 1940.
 Gogolák Lajos: *Népiesség és nemzeti kultúra.* Jelenkor, 2. évf. (1940) 5. sz. 5–6.
 Gogolák Lajos: *Még egyszer az új népiességről.* Jelenkor, 2. évf. (1940) 7. sz. 9–10.
 Gogolák Lajos (Ferdinandy Mihállyal): *Magyarok és délszlávok.* Budapest: Officina, 1940.
 Gogolák Lajos: *Irodalmi válság – társadalmi változás.* Magyar Szemle, 41. köt. (1941) 9. sz. 215–222.

- Gogolák Lajos: *Mocsáry Lajos és a nemzetiségi kérdés*. Magyarságtudomány. 2. évf. (1943) 2. sz. 289–456.
- Gogolák Lajos: *Keresztény felelősség*. Jelenkor, 5. évf. (1943) 21. sz. 1–2.
- Gogolák Lajos: *Szovjetország agrárpolitikája*. Jelenkor, 2. évf. (1940) 19. sz. 9.
- Gogolák Lajos: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes*. I–III. München: Oldenburg Verlag, 1963–1972.
- Gogolák Lajos: *Volk, Nation und Staat im Pannonischen Raum vom XVIII. bis zum XIX. Jahrhundert*. Eisenstadt: Landesarchiv, 1973.
- Kovrig Béla: *Korfordulón*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1940.
- Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest: Hungária Könyvnyomda, 1899.
- Lacza István Dr.: *Népképviselet vagy új rendiség*. Jelenkor (1940) 2. évf. 14. sz. 5–6..
- Nóvé Béla: *Romemlékek 1–2*. Holmi, 13. évf. (2001) 3. sz. 286–292., 4. sz. 498–517.

Magyar Országos Tudósító (könyvmatos)

- Magyarság, 1937–1938.
- Magyar Nemzet, 1938–1944., 1990.
- Nemzeti Újság, 1943.
- Haladás, 1946–1947.
- Politika, 1947–1949.

Szakirodalom

- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. New York: Püski, 1983.
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016.
- Gorda Éva: *A cenzúra működése 1939–1945 között Magyarországon*. Hadtudományi Szemle, 1. évf. (2008) 2. sz. 113–120.
- Huizinga, Johan: *Patriotizmus, nacionalizmus*. Pécs: Danubius, 1941.
- Jelenits István: *A Korunk Szavához*. Irodalomismeret, 2011. 1. sz. 35–44.
- Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon*. Budapest: Kossuth, 1983.
- Klestenitz Tibor: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*. Budapest: Médiatudományi Intézet, 2020.
- Kurecskó Mihály: *Dekspiráció az „egyházi reakcióban” — egy beszervezés története Kovrig Béla, az áldozat szemzőgéből*. ArchivNET XX. századi történeti források. 17. évf. (2017) 3. sz. (Utolsó letöltés: 2024. január 30.)
- Martin József (szerk.): *Magyar Nemzet 50 év. Jubileumi emlékkönyv 1938–1988*. Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988.
- Montgomery, John Flournoy: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Budapest: Libri, 2004.
- Nagy Edit: *A Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltárának Repertórium*. leveltar.r.gy.hu/leveltarismerteto (Utolsó letöltés: 2024. január 3.)
- Nóvé Béla: *Hivatása kisebbségmentő. Pásint Ödön pályaképe*. Kolozsvár: Kriterion, 2012.
- Pethő Tibor: *A Magyar Nemzet története 1939–2018*. Budapest: Jaffa, 2018.
- Pritz Pál: *Bevezető*. In: Horváth Jenő – Pritz Pál: *Emlékirat és történelem*. Budapest: Magyarságtudományi Társaság, 2012.6–16.
- Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában*. 1. köt. Budapest: Magvető, 1986.
- Ungváry Krisztián: *A Horthy rendszer antiszemitizmusának mérlege*. Budapest: Jelenkor, 2016.
- Vásárhelyi Miklós: *A Magyar Nemzet*. In: Kendéné Palágyi Erzsébet: *A Magyar Nemzet repertórium* 1938. augusztus 25. – 1944. március 22. I–IV. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1988–1991. I–IX.
- Vásárhelyi Miklós: *A bilincsbe vert beszéd*. In: Murányi Gábor (s. a. r.): *Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai*. Budapest: Irodalom Kft, 2002. kka.hu_soros/kiadvany.nfs/bilincsbe%vertbeszed.pdf. (Utolsó letöltés: 2023. november 1.)
- Závodszy Géza: *A kolozsvári alma matertől a Magyar Nemzet rostrumáig. Pethő Sándor (1885–1940)*. Pécs–Budapest: Kronosz, 2019.